

In dit nummer:

- 503 Hachelijke heugenis
H. de Jong
- 505 Het boek van Aleid en Jan
H. de Jong
- 508 Met Klaas Schilder door
geschiedenis en cultuur
P.J. van Kampen
- 510 Moslim kent christendom uit
boekjes en uit films
Marjon Busstra
- 512 In eigen gemoed ten volle
verzekerd
Simon Knepper
- 514 Schilders visie op de kerk
Mark Janssens
- 516 Gezang 281
Johan Klein

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

Verdere verkenning niet zinvol?

mooi uit. Ik hoop bijvoorbeeld dat de onderling uitgewisselde notities goed gelezen gaan worden. Zo wordt in een notitie onzerzijds gesteld dat we in de waardering van de gereformeerde belijdenis elkaar vérgaand zouden kunnen vinden, maar dat het er in het contact met de vrijgemaakten om gaat bij welke verschillen de kerk ambtsdragers zou mogen of moeten schorsen. Die invalshoek is gegeven met ons verleden. En dan volgt de zin: „bij ons zal daarom een dienaar van Christus niet gauw geschorst worden als hij op enig punt afwijkt van de belijdenis wanneer

de gereformeerde leer heeft een centrum

de kerken niet de overtuiging hebben, óf dat deze afwijking een aantasting is van het ene fundament, namelijk Jezus Christus, óf dat deze afwijking het bouwen op dit ene fundament hindert. Deze terughoudendheid komt niet voort uit relativisme, maar uit de bezorgdheid om niet (nu of straks!) van de Opperherder te horen krijgen dat wij Gods tempel geschonden hebben.” Hier ligt, lijkt me, een wezenlijk punt. Het wordt door DKE ook geciteerd en vormt een belangrijk argument om tot de conclusie te komen, dat wij niet naar de gereformeerde leer willen samenleven met hen. In die conclusies, hoezeer ik ze ook begrijp, ontbreekt volgens mij het besef dat de gereformeerde leer een centrum heeft, namelijk Jezus Christus en die gekruisigd. En dat er dus ook verschillen zijn die je niet leuk vindt en die je niet negeert, maar die het samenleven rondom Christus nog niet onmogelijk maken.

Hooi en stro

Er wordt aan de kerk gebouwd met allerlei materiaal: goud, zilver en edelgesteente, maar ook hout, hooi en stro. Dat maakt wel degelijk verschil en dat zal blijken als de dag van Christus met vuur verschijnt. Maar punt één: voor die tijd weten we niet altijd precies wat goud is en wat stro. Je wordt soms toch ook gedwongen om daar achteraf wat anders over te oordelen? Laat staan als Christus terugkomt! Want dan, en dat is het tweede punt, dan zal zelfs de bouwer met stro nog behouden kunnen worden, maar als door vuur heen, wanneer hij maar op dat éne fundament gebouwd heeft. En zo kijk ik ook naar de verschillen tussen de vrijgemaakten en ons. ik zie hen bouwen op het ene fundament. Ik zie ook wel dat ze het wat anders doen dan wij.

Dat verschil is door deputaten mischien wat op scherp gezet, maar het is er wel degelijk. En ik weet nog niet op voorhand of hun manier of de onze goud zal blijken te zijn. Ik bedoel: op welk van beide manieren we het beste mee gebouwd hebben aan Christus' kerk op aarde. Zij die voortdurend alert zijn of er geen afwijking binnensluipt, of wij die voortdurend alert zijn of we geen mensen afstoten die er wél bij horen. Dat wil ik hier op aarde al eens even afwachten, maar veel meer houdt het me bezig wat de Here er straks over zal zeggen.

„Verdere verkenning niet zinvol” – die conclusie lijkt me wel erg boud. We horen in één nest en kunnen beter goed naar elkaar blijven luisteren. Dat doen we trouwens ook wel, al dan niet op landelijk niveau. Misschien moeten we onszelf meer gaan zien als twee pijlen op Gods boog. En Hij heeft er nog wel meer ook!

W. Smouter, Breukelen

Onlangs verscheen het rapport van Deputaten Kerkelijke Eenheid (DKE) van de Vrijgemaakte kerken. Deputaten rapporteren aan hun komende Generale Synode onder meer hun gesprekken met onze Commissie voor Contact en Samenwerking (CCS) en ze concluderen: „Zolang de Nederlands Gereformeerde Kerken vasthouden aan de huidige ruimte in de leer en het toezicht daarop, is een verdere verkenning niet zinvol, omdat zij niet met de Gereformeerde Kerken willen samenleven naar de gereformeerde leer en volgens een gereformeerde kerkorde.” Aldus een van de belangrijkste conclusies uit het rapport. Wat men ook van vrijgemaakten wil zeggen, ze zijn niet te beschuldigen van wollig taalgebruik. Ik was zelf als lid van onze CCS aanwezig bij de gesprekken waarop de vrijgemaakte deputaten hun conclusies baseren. Ik wil er eerst over kwijt dat het geen diplomatiek praatje is wanneer er wordt gezegd dat de besprekingen in een goede sfeer zijn verlopen. Het was met de handen te tasten dat we feitelijk uit één gereformeerd nest komen. We verstonden elkaar, we praatten weinig langs elkaar heen en snaptten ook tot op grote hoogte wat de ander bewoog.

Schorsen?

In de besprekingen die gevoerd zijn, kwam de verschillende benadering tussen onze beide kerken eigenlijk heel

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. P.J. van Kampen
Ds. J.M. Mudde
Ds. K. Muller
Prof. mr. dr. J.J. Oostenbrink
Ds. W. Smouter
M.J.F. van der Wal
J. Westerkamp-Stegeman

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Telefoon: 0513-620476
Telefax: 0513-627036.

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 030-6961525.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugdenhil
Administratie Opbouw
Hunze 16
2911 EH Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 0180-320205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 65,- per jaar of f 36,- per half jaar.
Voor studenten f 33,- per jaar.
Buitenland f 92,- per jaar of f 104,- per luchtpost. Chequekosten buitenland: f 15,-.

Advertenties

Tarief: 65 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 17,5% BTW).
Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 0342-410760, fax 0342-492542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Opbouw wordt gedrukt op gerecycled papier.

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van meer dan plaatselijk belang.
Opgave: telefoon 0513-620476; telefax: 0513-627036.

- 23 maart Jaarvergadering Opbouw; spreker: drs. P.J. van Kampen
13 april Ontmoetingsdag Ned. Geref. Kerken te Barneveld; inl. en huren van stands: J.A.D. Schenkel, tel. 038-3320128)
11 mei Zendingsvoorjaarsvergadering Leerdam met samenwerkende kerken
9 nov. Zendingsnajaarsvergadering Leerdam met samenwerkende kerken

In de eerstkomende nummers (o.a.)

P.J. van Kampen, 'De rijkdom van Christus'

*Redactie en
bestuur
wensen alle lezers
van ons blad van
harte
een gezegend
1996 toe.*

Bent u al lid van de Persvereniging

die *Opbouw* uitgeeft? De contributies van leden dragen bij aan de instandhouding van ons blad. U wordt lid als u min. f 25,- overmaakt op giro 404945 tnv Opbouw, Nieuwerkerk/IJssel, met vermelding: 'Persvereniging'.

Ontvangen boeken

Hans Bavinck, *Water naar de zee.*

Roman
182 blz., f 29,90 ISBN 902426264X
Uitg. Kok, Kampen

Dr. W.H. Velema, *Verwachtend uitzien.*

Dagboek voor de adventstijd en de kerstweek.
79 blz., f 14,95 ISBN 9050305695
Uitg. J.J. Groen en Zoon, Leiden

Dr. H.J. Selderhuis, *David, Calvijn en ik.*

Ervaren geloof in de Psalmen.
118 blz., f 19,75 ISBN 9055600369
Uitg. De Vuurbaak, Barneveld

David Koole,

Kerkelijke vereniging en Politieke samenwerking.

In waarheid, eerlijk zelfonderzoek en godvrezend.
(met commentaar op Rapport Deputaten GS 1996)
222 blz., f 24,50 ISBN 9072417046
Uitg. Steunpunt, via CBC, Langbroek

Het GPZ tussen vraag en antwoord.

Vijfjarenverslag
Uitg. GPZ, Bilthoven

Bram Krol, *Huisbezoek.*

Gemeentegroetbrochure 10
19 blz., f 5,50
Uitg. Werkgroep Gemeentegroei, Gorkum

R. van den Broek e.a.,

Kerk en theologie;

Schriftgeleerdheid: Hebreeuws, Grieks, Latijn?
87 blz., f 28,25
Uitg. Boekencentrum, Zoetermeer

D. Martyn Lloyd-Jones,

Uw hart worde niet ontroerd.

111 blz., f 19,95 ISBN 9050305679
Uitg. J.J. Groen en Zoon, Leiden

Henk G. Geertsema,

Om de humaniteit.

Christelijk geloof in gesprek met de moderne cultuur over wetenschap en filosofie.
159 blz., f 29,50 ISBN 9024277523
Uitg. Kok, Kampen

Drs. Geert C. Hovingh,

Johannes Post - exponent van het verzet.

Een biografie.
422 blz., f 52,50 ISBN 9024264626
Uitg. Kok, Kampen

NCRV, *Leve de kerk.*

123 ideeën voor de kerk.
96 blz., f 12,30 ISBN 9024277620
Uitg. Kok, Kampen

Hachelijke heugenis

„Doch Maria bewaarde al deze woorden,
die overwegende in haar hart”

Lukas 2:19 (en 51)

H. de Jong, Zeist

Tweemaal in het bekende Lukas 2 komen we bovenstaande opmerking over Maria tegen. Ze is uitermate geschikt om er de kersttijd en tegelijk het voorbij gegane jaar mee af te sluiten. 'Al deze woorden' – de gesproken woorden en de geschiede woorden waar het kerstevangelie van vertelt, ze zijn het waard onthouden te worden. Kunnen we dat van het voorbij gesnelde jaar ook zeggen?

Kerst en Oudjaar

Er zal dan duchtig gesnoeid moeten worden, want 'al de woorden', dat is over een jaar genomen erg veel. Met het meeste ervan zouden wij onze toch al geplaagde geheugens onnodig belasten. Misschien is het een goed idee om met de wichelroede van Lukas 2 het veld van 1995 door te lopen om zo met het keurmerk van de heilige geschiedenis onze eigen geschiedenis op haar waarde te schatten en 'het kostbare van het snode te scheiden', zoals een profeet zich uitdrukt (Jeremia 15:19).

De tekst is een protest tegen de vergetelheid. God laat zijn geschiedenis over ons komen met de bedoeling dat wij niet vergeten zullen. „God, op wat Gij eens verrichtte wil ik mijn betrouwen stichten. Wat Gij eens gedaan hebt is steeds in mijn gedachtenis”, zingen we in de kerk (Psalm 77:4, berijmd). Maar juist de allergrootste daden van de Heer kunnen zo noodlottig bekend zijn dat wij er niet meer van ophoren. Zou de evangelist daarom die opmerking over Maria's bewaren tot twee keer toe hebben gemaakt? En zou hij daarom ook naast het bewaren het overwegen genoemd hebben? Met dat laatste geeft hij immers aan dat het in het bijbelse gedenken maar niet gaat om een passieve opsluiting in het geheugen, maar om een actief bezig zijn met wat gebeurd is. Juist wat het kerstgebeuren betreft moet dat niet aan dovemans oren gezegd zijn, want er is geen bijbelgedeelte waar de klak-

keloosheid zo'n greep op gekregen heeft. Is Lukas twee wel aanwezig in het innerlijke beraad waarmee wij het leven te lijf gaan? Laten wij ons door het kerst-, door het Christusevangelie, werkelijk gezeggen?

Maria

Ik denk trouwens dat Lukas dit woord over de Moeder des Heren om nog een andere reden een plaats in zijn beschrijving gegeven heeft. Hij heeft er, zo valt te vermoeden, Maria mee willen aanwijzen als de bron waaruit hij geput heeft voor het maken van die twee heel bijzondere hoofdstukken waarmee hij zijn evangelie begint. Dan is altijd al opgevallen dat Lukas die toch zelf geen Jood was, in de hoofdstukken één en twee zo sterk de oudtestamentische verhaaltrant hanteert. Een verklaring hiervoor zou inderdaad kunnen zijn dat achter Lukas' schrijvershand zich de vertelkunst van

*heeft u
de Heilige Geest
wel eens gebeden
dat Hij over
uw herinnering
mag gaan?*

Maria verbergt. Het kàn, want dat ze in de taal van Wet en Profeten gepokt en gemazeld was, blijkt uit haar lofzang zonder meer. Lukas die van zichzelf zegt dat hij 'alles van meet aan nauwkeurig is nagegaan' (1:3), zou dan, zo gaat het vermoeden verder, door middel van intense gesprekken met moeder Maria tot de kompositie van die eerste twee hoofdstukken gekomen zijn.

En met zijn opmerking in vers 19 en in vers 51, zo ongeveer op het einde van zijn navertelling, zou hij dan Maria als zijn zegsvrouw voor wat hij in die hoofdstukken biedt, hebben geëerd: Zij was het die dit allemaal in haar hart bewaard had! Nu, het is natuurlijk niet te bewijzen dat het zo gegaan is, maar een aardig vermoeden is het wel. Maria zelf als de verborgen vertelster van de geboortegeschiedenis, wie zou van deze gedachte niet gecharmeerd zijn?

Twee anekdotes

Maar, zegt iemand, ik kan in de latere berichten zo weinig merken van dat goede geheugen van Maria. Twee anekdotes zijn hiervoor inderdaad illustratief. De eerste komt in dit eigenste Lukas twee voor: Maria die absoluut niet begrijpt wat haar twaalfjarige zoon Jezus bezielt als hij niet met zijn ouders mee terugkeert van het feest in Jeruzalem. „Kind, waarom hebt gij ons dit aangedaan?” „Ja, maar jullie wisten toch”, moet Jezus zijn ouders herinneren, „dat Ik bezig moet zijn met de dingen van mijn vader?” Zeker, ze wisten het én ze wisten het niet. Ter gelegenheid van de bruiloft in Kana doet zich een vergelijkbaar misverstand voor. „Ze hebben geen wijn”, zegt Maria tegen haar zoon. Jezus proeft daar bemoeizucht in, Maria wil Hem als wonderdoenende heilbrenger laten optreden. Beslist wijst Hij haar terug: „Mevrouw, wat heb Ik met u te maken?” Ook hier had de vraag kunnen luiden: „Wist U niet dat Ik moet zijn in de dingen mijns Vaders?” Ach ja, toen Jezus het zei, wist ze het wel weer, maar zelf was ze er toch niet opgekomen. Ze had het onthouden, ze was er zelfs overlegend mee bezig geweest, en toch deed het geheugen niet waarvoor het was ingeschakeld, het funktioneerde niet geestelijk.

De Geest

Hachelijke heugenis! Het is met onze memorie niet best gesteld. Niet alleen moet er geselecteerd worden omdat er anders teveel onbenullige dingen onthouden worden, niet alleen hebben we last van geheugenverlies waardoor veel opgedane waardevolle ervaringen ons ontvallen, maar dan is er daarnaast ook nog het geestelijk falen van de herinnering. Dat we het van binnen opgeslagene niet werkzaam weten te maken voor het kiezen van de juiste weg en de juiste plaats in het leven. Heeft u de Heilige Geest wel eens gebeden dat Hij over uw herinnering mag gaan? Het mag sturen en gebruiken? De duivel is op dit veld óók actief. Hij kan de herinnering levend houden aan ellendige gebeurtenissen op zo'n wijze dat we er compleet bitter en zuur van worden. Hij kan ook bewerken dat ons de zegen van

bepaalde heugenis ontgaat. Wat nemen we van het gepasseerde jaar mee, het volgende jaar en de verdere rest van ons leven in? Wat blijft er over en achter van het weer opnieuw gevierde kerstfeest? Het is blijkbaar niet voldoende als wij een voorbeeld nemen aan Maria die bewaarde en overwoog. Daar moet dan de zegnende werking van de Heilige Geest nog bij. Hij moet er de naprediker van zijn. Laten wij daarom elkaar op het einde van het jaar een Geestelijk geheugen toewensen, waar een zegnende kracht van uitgaat bij alles wat ons in het nieuwe jaar overkomt!

Kruimels van de tafel

Pas op voor verstarde orthodoxie

Niet door de ster maar dankzij de profetie van Micha komen de heidense priester-astrologen uit het Oosten in Bethlehem terecht, waar ze Jezus vinden en Hem hulde brengen. Het blijft daarbij beschamend, dat heidense astrologen Christus' eigen volk voor- gaan. Doordat de godsdienstige leiders van het volk de profetische woorden van Micha aandroegen, kunnen deze heidense priesters Christus bereiken en hulde bieden, maar van die leiders zelf is er niemand die naar Bethlehem gaat.

Er is een ontstellende mogelijkheid, dat je als volk van God de weg naar Christus kunt wijzen zonder zelf die weg te gaan. Het kan zijn dat Gods volk volkomen verward en vastgeroest is, dat het niet meer in beweging te krijgen is en gezapig blijft zitten waar het zit. Dan kan het nog wel als wegwijzer funge-

ren voor mensen die vanuit een heidense achtergrond heel dicht bij de waarheid gekomen zijn, maar zelf laat het zich door die waarheid, door Christus, niet meer in beweging brengen. Ze zijn zo aan de waarheid gewend geraakt, dat die hun niets meer doet. Het zijn voor hen klanken geworden waarbij ze in slaap sukkelen. Zoals iemand die aan een drukke verkeersweg woont, zo aan het voorbijrazende verkeer kan wennen dat hij er geen erg meer in heeft, zo kan iemand ook zo gewend raken aan het evangelie, dat het niet meer tot hem doordringt. Dat is het gevaar van de orthodoxie: zo vertrouwd zijn met de waarheid dat ze je niets meer zegt en je op geen enkele manier nog motiveert. De wijzen uit het Oosten wisten niets van orthodoxie, maar dankzij het evangelie kwamen ze in Bethlehem terecht. In Jeruzalem waar men alles van orthodoxie afwist, bleef men zitten. Als het evangelie ons alleen nog maar slaperig maakt, zit het goed fout bij ons.

M.R. van den Berg, Groningen

Pastorale notities

Zo gezegd...

Zoonlief bij kapper: „Mijn vader heeft een nieuwe prekenmaker gekocht”. „Jouw vader heeft een **wat** gekocht?” „Een nieuwe prekenmaker...”. Moeder: „Hij bedoelt een schrijfmachine!”

Op een neutrale school kunnen ze je best lastigvallen met het beroep van je vader.

„Als ze je nou weer vragen: 'Wat doet je vader?', dan zeg je maar: 'Mijn vader werkt bij de gemeente!'”. De gemeentereiniging...?

Begin trouwprek: „Het ergste wat jou kon overkomen, was, dat je vader dominee is”.

Zij, die deze dienst van de week meemaken via het bandje...

Na de korte preek van ondergetekende als kandidaat gaat de preek

van de ervaren dominee onmiddellijk verder met: „Nee, zo is het niet!”

Werkdruk vóór een moeilijk bezoek – dominee tot ouderling: „Ik moet eerst even een plasje doen!”

Condoleren met gebak.

„Doen we altijd op zaterdag, gebakje bij de koffie. Vond zij zo gezellig. Doen we dus vandaag ook”.

„We hebben het nu al zo goed, hoe goed zullen we het dan straks niet krijgen!”

Twee zusters in het bejaardentehuis: „We kunnen zo fijn met elkaar praten. Niet alleen over het geloof, maar ook over leuke dingen”.

Dominee: „Maar het geloof is toch leuk?”

Buitenkerkelijke buurman ruimt ons aller rommel achter de huizen op.

„Zo, Jan, je bent klaar met je eigen tuin. Nu begin je aan die van de burens?”

„Ik heb er nu [VUT] de tijd voor. Het is me al een jaar lang een doorn in het oog”.

„Jij ruimt onze rommel op?”

„Ik ben er zelf ook schuldig aan. Maar ja, berouw komt na de zonde”.

„Dat had ik moeten weten”.

„Hoezo?”

„Dat is toch mijn vak!”

Eén voor allen – de Rechabiet en de Samaritaan!

Wie was de eerste PC-gebruiker? – **Daniël**.??

Volgens de King James vertaling van Daniël 6 had hij zijn **Windows** open!

Verhuizing:

„Kijk, in deze doos zitten alle kinderen die jij gedoopt hebt”.

J.H. Veeffkind

Het boek van Aleid en Jan

(Aleid Schilder en Jan Veenhof: Van Vrijmaking tot Bevrijding, Ten Have, Baarn)

Henk de Jong, Zeist

Ik moet beginnen met mijn verontschuldiging aan de schrijvers aan te bieden omdat hun boek zo lang op mijn schrijftafel is blijven liggen. Dat gebeurde trouwens niet uit slordigheid. Ik had gewoon tijd nodig om er wat afstand van te kunnen nemen. Het boek gaat immers voor een groot deel over het kerkelijke konflikt met de vrijgemaakten waar ikzelf ook middenin heb gestaan. Bij het lezen komt alles weer boven en merk je hoe betrokken je erop reageert. Het boek een tijdje laten liggen was in dit geval haast geboden. Maar nu dan toch mijn bespreking, nog net in het jaar van verschijning.

Het mooiste

Wat ik van dit boek het mooiste gevonden heb is het eerste hoofdstuk waarin Dr Veenhof de geschiedenis van de vrijmaking beschrijft. Zeer indrukwekkend is daarin de brief die Jans vader, de latere professor en toen nog dominee C. Veenhof aan zijn vriend en medestander professor K. Schilder kort voor diens schorsing door de synode geschreven heeft. Hij is te vinden op p. 37-40 van het boek. Alleen al vanwege deze brief is het de moeite waard dit boek te kopen. Op een vriendelijke en zeer christelijke wijze probeert Veenhof Schilder onder het oog te brengen dat diens strijdmethode teveel uit persoonlijke gewondheid voortkwam en daardoor de goede zaak die hij voorstond schade berokkende. „Ik zou zo graag gewild hebben, dat je op de Synode was gekomen toen het nog niet te laat was en dat je meer *gesproken* en minder geschreven had. Dat moeten wij altijd, in iedere fase, en met iedereen kunnen doen.” En: „Wanneer er nu scheuring komt zal die door en door onzuiver en onwaarachtig zijn. Het persoonlijke zal in pro en contra een dominerende rol spelen.” En: „Nooit ben ik zoo onder den

indruk gekomen van de macht van Satan in Christus' kerk.”

Hoe anders had alles kunnen lopen als hiernaar geluisterd was! Eigenlijk hoor je in deze brief(wisseling) al het voorspel van het latere konflikt in de boezem van de vrijgemaakte kerken. Dat zeg ik niet om uit deze correspondentie een 'buitenverband' gelijk te slepen, want dan wijs ik er liever op dat zowel 'buiten' als 'binnen' kunnen leren van de hoogstaande wijze waarop deze twee, Veenhof en Schilder, over dit punt van mening verschillen.

Waardevol is ook wat Jan Veenhof schrijft over de vaak gestelde vraag hoe het toch mogelijk is geweest dat het kerkelijke konflikt juist in oorlogstijd zo heeft kunnen eskaleren.

Veenhof: „Men moet zich van de oorlogssituatie geen scheef beeld vormen. Vele dingen van het leven gingen gewoon door: werken, trouwen, kinderen krijgen, naar school gaan, vergaderingen beleggen en bezoeken,

een mengeling van sympathie en weerstand

preken maken en aanhoren, etcetera. Zeker tot aan de spoorwegstaking in 1944 was er veel, dat nog normaal funktioneerde” (p. 33).

Hierdoor wordt niet alles verklaard, laat staan verontschuldigd, maar het kan ons wel hoeden voor een te hard oordeel. Bovendien, men heeft ook gemeend (het was professor Berkouwer die daarop gewezen heeft) dat juist de druk van de oorlogssituatie ertoe zou kunnen bijdragen, dat de verschillen snel zouden kunnen worden bijgelegd (p. 35).

En dan wordt op p. 34 nog een verklaring aangedragen, en wel voor wat het vrijgemaakte aandeel betreft: „Terecht heeft men wel eens gesteld: de vrijheid die men in de staat kwijt was, heeft men in de kerk beleefd”.

Alles bijeen genomen is er een zekere reden voor de wat forse konklusie: „Dit alles laat zien, dat het konflikt niet zozeer ondanks alswel dankzij de tijdssituatie kon escaleren” (p. 34).

Intussen blijft waar dat de agenda der kerk toen andere prioriteiten behoorde te hebben, zoals de toenmalige synodevoorzitter Berkouwer achteraf toegegeven heeft.

De tak waarop men zit

En verder: Ik heb het boek van Aleid en Jan gelezen en herlezen en ik merk bij mijzelf een mengeling van sympathie en weerstand op. 'Van Vrijmaking tot Bevrijding', ik begrijp wat bedoeld wordt maar ik vind deze zegevierende titel toch wat te goedkoop. Of het de schrijvers nu uitkomt of niet, de bevrijding waarin zij zo roemen heeft toch maar de vrijmaking waar ze zo beslist afstand van nemen tot een m.i. onmisbare vooronderstelling!

Dat brengt mij tot de volgende sociologisch getinte opmerking. Het valt mij op dat de betrekkelijk velen die op de manier van de schrijvers of op vergelijkbare wijze de vrijgemaakte kerk de rug toegekeerd hebben, in de regel in het maatschappelijke leven nogal hoog terecht zijn gekomen. Als je eens nagaat wie er onder de toonaangevende Nederlanders van na de oorlog wel niet allemaal uit een vrijgemaakt nest gekomen zijn...

Er was en is vraag naar hen. Natuurlijk niet bewust, maar toch. Hoe zou dat komen? Zou dat misschien iets te maken kunnen hebben met die strenge en gedisciplineerde kerkelijke opvoeding die vooral vanwege haar duidelijkheid zo'n vat kreeg op de kinderziel? Dat die opvoeding voor een (positieve) hardheid heeft gezorgd welke voor het geven van leiding, het dragen van verantwoordelijkheid en het bestand zijn tegen zware druk nodig is?

Gereformeerd opgevoede mensen zijn bepaald geen watjes en dat heeft hun (en trouwens ook de samenleving!) geen windeieren gelegd. Aleid zegt ergens (p. 195) dat ze blij is met de stimulans die haar denkvermogen vanuit het kerkelijke milieu waarin ze is opgegroeid, ontvangen heeft. Terecht, deze hommage.

Veronderstelt dus, zo vat ik dit punt samen, de latere ontwikkeling de eerdere vorming niet meer dan gedacht wordt? Zelfs zozeer dat het zonder de

laatste tot de eerste niet zou zijn gekomen? Zou daarom op dat vrijge-maakte, ook in zijn meest afschrikwek-kende vorm, niet met wat meer waar-dering of althans begrip teruggekeken kunnen zijn? Het is toch de tak waarop men zit.

Vrijheid

Jan laat zijn essay over de Vrijmaking uitlopen op een lang citaat van profes-sor Jager over de vrijheid. Het is inderdaad een goed woord over een moeilijke zaak, zoals Jan terecht schrijft (p. 53) „Vrijheid is nooit een vanzelfsprekend bezit. Je moet ze bevechten.” Akkoord.

En: „Vrijgemaakt is niet hetzelfde als bevrijd.” Ook akkoord.

In het vijfde hoofdstuk, waarin Jan Veenhof zijn eigen weg naar de vrijheid beschrijft, lezen we waarom hij niet gekozen heeft voor het nederlands gereformeerde. „Toch voel ik, dat ik ook niet met de buitenverban-ders in zee zou kunnen. Ik wil verder naar buiten kijken en naar buiten gaan dan zij” (p. 163).

Jager, de man van het citaat, is wel

**lever je een stukje
vrijheid in
terwille van
de gemeenschap
of verdun je
de gemeenschap
terwille van
je vrijheid**

nederlands gereformeerd gebleven. Jan daarentegen heeft voor een ker-kelijke ruimte gekozen, waarin je elkaars opvattingen vrijwel ontlopen kunt. Mijn vraag aan hem is of dat niet eerder tot een zekere kerkelijke vrijblij-vendheid dan tot vrijheid leidt. Is het niet een soort overlevingsstrategie om met het probleem van *vrijheid* en *gemeenschap* klaar te komen: Lever je een stukje vrijheid in terwille van de gemeenschap of verdun je de gemeenschap terwille van je vrijheid? Jan Veenhof heeft voor het laatste gekozen. Met alle lek en gebrek kies ik voor het eerste: nederlands gerefor-meerd, dat wil zeggen, zo dicht moge-lijk in de buurt van de vrijgemaakten blijven.

En eigenlijk ervaar ik dat als een keuze voor de figuur, het model, de gelijkenis van het huwelijk tussen Her-man en Aya Schilder, die elkaar in verbondenheid vrijlieten en niet vrijlie-ten. Dat opmerkelijke huwelijk, waar in

het boek terecht de vinger bij gelegd wordt, is voor mij een *paradigma* voor (lijden aan het) kerkzijn. Een para-digma ook voor de verhouding tussen binnen- en buitenverband. We komen van elkaar niet los maar blijven 'in scheiding verbonden'. Jan en Aleid hebben daarentegen, om in het beeld te blijven, de voorkeur aan echtschei-ding gegeven.

'Het is beter met één oog...'

Voor Aleid heb ik nog de volgende vraag. We kennen je stelling dat het gereformeerde depressief maakt. Ook in dit boek heb je het daar weer over (p. 189 bv). Ik ontken de werkelijkheid daarvan niet. Althans, voor sommigen niet. Ik ben dat in mijn pastoraat inder-daad wel tegengekomen. En natuur-lijk, dan begin je met zo iemand de weg te wijzen naar deskundige hulp. Maar dan komt hij of zij onverrichter zake terug, zeggende dat als hij daar-mee doorgaat, hij zijn geloof kwijt raakt. Ik herinner mij dat ik toen eens gezegd heb tegen iemand die aan dat depressieve onverbeterlijk leed: Mis-schien heb je iets aan het woord van de Heiland dat het beter is met één oog het leven in te gaan dan met twee ogen in het helse vuur geworpen te worden (Matt. 5:29).

Wat bedoelde ik? Wel, als Christus gezegd heeft dat ons in de wereld ver-drukking te wachten staat, zou dat dan voor sommigen ook niet kunnen bete-kenen dat die verdrukking van psychi-sche aard is? Zeker in tijden dat druk van buiten grotendeels afwezig is? Wie heeft ons eigenlijk gezegd dat wij er recht op hebben om zonder enige zielsaverij de hemelse haven binnen te lopen?

Natuurlijk is dat geen vrijbrief om elkaar met psychische tortures te lijf te gaan. Maar dat is hier het punt niet (al komt het veelvuldig voor). Degenen onder mijn bekenden die aan die gere-formeerde depressie lijden zijn niet geholpen met een ontkenning van hun moeite.

„Het stáát er toch”, zeggen ze, „dat de hele wereld strafwaardig wordt gemaakt voor God?” (Rom. 3:19). „In welke wereld ik een voornaamste plaats inneem”, vullen ze met Paulus aan.

Er is geen speld tussen te krijgen. Ik althans sta hierbij met de handen in het haar. En ik vind zelfs dat dit geluid in de prediking van het evangelie terecht niet onderdrukt wordt, al zal ik me wachten voor een teveel.

De meesten worden er trouwens niet depressief van, ook diegenen niet die

dit bloedserieus nemen. Ze weten de veroordelende stem van hun geweten tot zwijgen te brengen met behulp van de boodschap van de vrijspraak om Christus' wil.

Maar zoals gezegd, sommigen lukt dit niet. Niet door ongeloof, maar door andere oorzaken.

Inderdaad, ze zijn er depressief van.

Is het verkeerd hun na het stranden van andere therapeutische hulpverle-ning te adviseren deze ellendige schade maar voor lief te nemen?

Zoals anderen dat weer met andere schades moeten doen.

„Ruk het uit enwerp het van ul”, – het is bij de één een oog, bij de ander een stuk innerlijke harmonie of psychische heilheid, bij een derde zijn sexualiteit. De ene keer is het 'een afstand nemen van', de andere keer een 'niet meer zoeken naar'. Niemand gaat zonder kleerscheuren het eeuwige leven binnen. (Màg dat misschien ook wat kosten, trouwens?)

Zeker, alles komt er daarbij op aan, dat er iets *tegenover* zo'n verlies of gemis staat, namelijk het alles over-stralende weten met het hart – haast buiten je zelf om en niet zelden tegen je zelf in – dat niets ons kan scheiden van de liefde van God in Christus Jezus onze Heer. En dat er niets opweegt tegen de heerlijkheid die over ons geopenbaard zal worden.

Wel, ik ken er die dit inderdaad met hun 'geest' geloven en getroost zijn, terwijl zij met hun 'ziel' hopeloos in de knoei zitten en blijven zitten.

Wat ik dus wil beweren is dat depres-sie, die een psychische categorie is, ons niet behoeft af te houden van het geloof dat ons behoudt.

Nogmaals, dat zeg ik niet om psycho-therapeutische hulpverlening overbo-dig te maken of daar een antistern-ming tegen te kweken, maar ik kom hier pas mee wanneer blijkt dat die hulpverlening haar doel niet bereikt of de mensen het kostbaarste dat ze bezitten afneemt.

„Neem het maar voor lief en probeer in Christus afstand van je zieke zelf te nemen. Je bent voor God meer dan je kwaal. Eens zul je die achter je mogen laten. En timmer verder maar een vlot, hoe gebrekkig ook, om over de zond-vloed heen te varen.”

Kan je je voorstellen, Aleid, dat dit voor mij een alternatief is voor jouw benadering? Als ik namelijk zie dat er bij jou, in jouw therapeutische behan-deling, toch een beschadiging van de bijbelse boodschap plaats vindt? Een overgang naar een wezenlijk ander evangelie? Dat jij mensen van hun

depressie afhelpt, maar tot welke prijs?

Konfliktzuivering

Om eerlijk te zijn, tenslotte, het effect van dit boek op mij is dat ik een prikkeling in me voel om het voor de vrijgemaakten op te nemen.

Ik zeg dit omdat ik van sommige zeer persoonlijk getinte herinneringen in dit boek aan de laatste kerkstrijd vrees dat ze aan Nederlands gereformeerde kant olie op het vuur zullen gooien.

Laat ik me verduidelijken.

Wat mij in het algemeen in de konfliktanalyses van Nederlands gereformeerde zijde nogal stoort is dat voortdurend twijfel wordt gezaaid aan de morele gaafheid en onkreukbaarheid van de tegenpartij. Dit boek gaat daar, zeker in de delen waar Aleid de verantwoordelijkheid voor draagt, m.i. te weinig tegenin. En dat is een gemiste kans.

Van mensen die betrekkelijk buitenstaanders geworden zijn, had immers anders verwacht mogen worden. Zij hadden binnen- en buitenverbanders

niemand gaat zonder kleerscheuren het eeuwige leven binnen

gelijkelijk voor kunnen houden dat ze niet bij vertekeningen van elkaar moeten leven en zij hadden de buitenverbanders die hun het naast staan, een dienst kunnen bewijzen door tegen ze te zeggen dat zij aan het konflikt maar beter geen morele draai kunnen geven.

„Dat pleegt uitgerekend dan te geschieden”, zo hield ik destijds de Wageningse kerkeraad die mij van trouwbreuk beschuldigde voor, „wanneer men bang is dat de godsdienstige argumentatie te kort zal schieten of bij de mensen niet genoeg weerklank zal vinden. Voor een woordbreker vat men nu eenmaal eerder verachting op dan voor een ketter.” (Deze kerkeraad – het zij tot zijn eer gezegd – nam daarop royaal dit verwijt terug.)

Ik plaats nu, over het besproken boek heen, naar binnen toe deze zelfde opmerking en ik voeg eraan toe dat, heeft men eenmaal iemand als een *diehard* kunnen brandmerken, er dan geen hond meer is die voor zijn ideeën nog enige belangstelling heeft. En dat laatste zou ik jammer vinden, want zo gek is wat de vrijgemaakten

willen nu ook weer niet. Ik ben het in veel zaken met hen niet eens en wil daar op z'n tijd best een robbertje met hen over vechten, maar ik voel me wat ethiek, moraal of karakter betreft in geen enkel opzicht boven hen verheven.

Ik vrij bijvoorbeeld en zij slechts vrijgemaakt? O gunst, nee!

Er zijn op dit punt geen *bad guys* en *good guys*.

Ontvangen boeken

Drs. V.M. Fiddelaar,

Israël in religieus perspectief.

Christenen, joden en moslims in het Heilige Land.

135 blz., f 24,50 ISBN 9024277515

Uitg. Kok, Kampen

Dr. J. de Vuyst, De brief aan de Hebreeën.

Een woord van opwekking ingeleid en, voorzien

van aantekeningen, vertaald.

85 blz., f 19,90 ISBN 9024277779

Uitg. Kok, Kampen

Evert Overeem en Jan Ridderbos,

Een kerk in beroering.

Gereformeerden tussen 1933 en 1945.

208 blz., f 29,90 ISBN 9024277671

Uitg. Kok, Kampen

Ds. D. Grutter,

Tranen over Jeruzalem.

Bijbelstudies over Klaagliederen.

93 blz., f 18,50 ISBN 9029713704

Uitg. Kok Voorhoeve, Kampen

Ds T. Sap (1871-1958),

De goede strijd des geloofs.

Preken en artikelen

192 blz., f 34,90 ISBN 9024277701

Uitg. Kok, Kampen

Ria Borkent,

Christen ben ik uit gemis.

40 Bach-koralen herdicht.

67 blz., f 19,90 ISBN 902427785X

Uitg. Kok, Kampen

Ds. C. Vonk,

De Heidelbergse Catechismus, deel 9

27 blz., f 3,-

Uitg. NGK Brochures Vonk, Graaf Florisstr. 53,

Schiedam

Gedichten lezen

Las Hurdes

Wij kennen geen brood en geen vlees

Wij slapen op bladeren die mest worden voor ons stenen land

Onze huizen hebben geen ramen

En in ons dorp zijn 14 dwergen en 30 idioten

Het regent en onze dijken zijn niet dicht

Het regent niet Wij bidden en onze aarde blijft droog

Als onze huid

Als onze keel die zwelt en barst

Wie onze vader is is onze minnaar

En onze moeders sterven vroeg

Schaamte is ons deel

Schande ons voedsel

Onkruid staat in ons gezicht geplant

Wij kijken in uw camera Wij zijn tastbaar

En gelijk aan u die zegt: „Zij zijn Las Hurdes”.

Hugo Claus

'Las Hurdes' is de titel van een film die over een gelijknamige streek gaat. Een streek met een heel ongunstig klimaat en een onvruchtbare bodem. De bewoners ervan zijn gedegeneerd door de ellendige omstandigheden, eenzijdige voeding en incest.

Wat er staat, moet u maar zo letterlijk mogelijk nemen. Er is inderdaad geen brood want op het stenen land groeit geen koren; vlees kennen ze ook niet want er groeit geen gras voor dieren. Er is wat armzalige humus, afkomstig van verrotte bladeren en dat is alles. De huizen zijn armoedige bouwsels; letterlijk en figuurlijk ontbreekt elk uitzicht. Neem de getallen 14 en 30 ook maar letterlijk want we hebben met een keiharde realiteit te maken. Hoe het zit met die dwergen en idioten, leest u enkele regels verder: wie onze vader is, is onze minnaar.

Het klimaat werkt op alle manieren tegen; óf het regent zo hard dat alles wegspoelt, óf het is kurkdroog en dan kun je tegen de klippen op bidden, maar het helpt geen zier. Zie de opgezette kelen. Misschien kropziekte door een tekort aan mineralen? Zie ook de aangetaste huid; heeft dat te maken met de seksuele ontplooiing? Schaamte, schande en verval. En dit is geen fantasie, het is barre werkelijkheid. Echte, concrete mensen kijken ons aan. Maar...: dit zijn onze gelijken! Er is geen enkele reden ons boven hen te verheffen door te zeggen: Nou ja, dat zijn nou eenmaal ... (Zigeuners, Bosniërs, Joden, asielzoekers, en vul maar in.)

T. Hoekstra, Zwolle

Met Klaas Schilder door geschiedenis en cultuur

P.J. van Kampen, Ede

Ik heb, om heel eerlijk te zijn, tot nu toe geen heel grote voorliefde voor de Vrijgemaakte voorman prof.dr. Klaas Schilder ontwikkeld. Al heb ik ook in onze kring mensen zeer begeistert over 'K.S.' horen spreken, tot nu was het ware zicht op deze stellig belangrijke theoloog me niet gegeven.

Dat dat een vrij ernstig manco is moge duidelijk zijn. Erger nog, op Dogmatiek als theologische discipline ben ik maar matig gesteld, al lees ik uiteraard geregeld boeken die in die categorie vallen. Met Geschiedenis en geschied-beschouwing is het echter heel anders gesteld; die boeien me echter in hoge mate, zodat ik toch wel met enige hooggestemde verwachting de dissertatie ter hand nam van de Leerdamse predikant dr. Peter Veldhuizen. De ondertitel kondigde immers aan dat aan „hoofdmomenten uit de theologische geschiedbeschouwing van Klaas Schilder” aandacht geschonken zou worden. Daar komt nog bij dat ik de jonge doctor al jaren ken als een mens die zeer bevoegen en be vleugeld spreken kan over allerlei aspecten van de Cultuur.

De mens Klaas Schilder

Het lijvige boekwerk, dat vierhonderd-min-een bladzijden telt, heeft mij, zover dat een mens mogelijk is, toch enigszins van mijn dwaalwegen doen weerkeren. Ik heb voor het eerst van mijn leven een bepaalde sympathie voor leven en denken van Schilder gekregen; dat is rechtstreeks de schrijver aan te rekenen! Een veelomvattend werk als dit kan op diverse wijzen worden gerecenseerd. Men kan helemaal op de theologische aspecten van Schilders werk ingaan. We kunnen het hebben over de duiding van zijn opvatting aangaande 'dubbele predestinatie'. Bij de promotie is over dat thema het een en ander aangekaart en ook onlangs is in publicaties er het een en ander over opgemerkt. Ik zal dat hier niet doen. Boeiender dan sommige andere onderdelen van het proefschrift vind ik (en dat is ongetwijfeld hoogst

subjectief) Schilders interesse in de cultuur van zijn dagen en de wijze waarop hij met een aantal leidende denkers in discussie ging. De eerste twee hoofdstukken, 'Inleiding' en 'Schilders denken bezien vanuit zijn levensgang' vond ik bijzonder lezenswaardig. Graag beperk ik me daarom in deze recensie tot die zaken. Het lijkt me toe dat er anderen zijn die meer gekwalificeerd zijn om de meer specifiek theologische elementen van het proefschrift van commentaar te voorzien. Dus 'een beperkte recensie'. Al snel in het proefschrift belicht dr. Veldhuizen Schilders denken vanuit zijn levensloop; in dat gedeelte vernemen we hoe hij als zoon van een (jong overleden) Kampense sigarenmaker al vroeg deel kreeg aan nijpende armoede. „Zijn vrouw blijft met vier kinderen achter. Omdat de kostwinner was uitgevallen moet zij met naaien en strijken het levensonderhoud van zich en haar gezin bekostigen. Voor zijn moeder, die op deze wijze de eindjes aan elkaar wist te knopen, heeft Klaas altijd diep respect gevoeld.” Een vriend wordt geciteerd: „Zij werkte bij dag en nacht voor haar kinderen. Wanneer we 'n gezellige avond hadden, als gymnasiasten of club of corpsvergadering als studenten, dan ging hij vaak halverwege weg, want hij wilde niet dat zijn moeder zich zou overwerken voor hem, dan stond hij nog een paar uur aan de mangel te draaien, en daarvoor schaamde hij zich niet en wij waardeerden dat in hem.” (28) Zo'n opmerking zet de mens Schilder in zijn context. Datzelfde is het geval bij diens uitspraken n.a.v. de herdenking van St. Franciscus van Assisi. Toen deze grote heilige van de R.K. Kerk, die als rijke jongeling bewust de armoede gezocht heeft en bevoegen over zijn 'Vrouwe Armoede' sprak, in 1926 herdacht werd, schrijft Schilder: „Christus had de armen lief, maar de armoede niet. De Armoede verdient haar hoofddetier niet eens; want God haat haar.” (28) Zulke opmerkingen helpen om de mens Schilder te begrijpen. De invloed van zijn bescheiden komaf speelt volgens de schrijver mee in de relatie met een meisje, wier moeder – weduwe van een hoofdonderwijzer – „hem te laag van stand vond en daarom werd de relatie verbroken,

hoewel de liefde – wederzijds – bleef.” (33) „Deze schokkende ervaring heeft niet alleen in het leven, maar ook in het denken van Schilder diepe sporen achtergelaten. Verschillende bijdragen van Schilder in de studenten Almanakken van het Kamper studentencorps getuigen ervan.” Daar laat Veldhuizen het dan bij en dat is te prijzen. Er zijn intieme dingen in het leven van ieder mens waar ook een biograaf zich terughoudend moet opstellen. Niettemin wordt opeens een glimp in iemands diepste roerselen geboden die ons begrip en waardering van iemands specifiek denken of handelen mede bepalen.

Geestelijke en culturele invloeden

Naast de persoonlijke elementen worden natuurlijk de andere invloeden belicht. Zoals gezegd, vind ik dat het boeiendste gedeelte van het boek; daar ervaar ik zelf meer verbondenheid dan op sommige leerstellige punten. Ik pik hier en daar wat zinnen uit het betoog. „Reeds als student en jong predikant was Schilder gegrepen door dichters en denkers. Zijn gulzige en vlugge geest stond open voor ongelooflijk veel. Tot aan zijn hoogleerschap heeft hij over zeer uiteenlopende onderwerpen geschreven.” (31) „Voor al zijn leermeesters had Schilder respect.” „Schilder heeft altijd met veel waardering over zijn opleiding gesproken.” (30) We lezen over zijn geboeidheid door de ethische theoloog Isaak van Dijk: „Dat Dr. Is. van Dijk een fijne geest is, een man van zeldzame distinctie en van prachtige zeggingskunst, dat weet ieder die zijn werken heeft gelezen.” (31) Bij Van Dijk, wiens theologie Schilder niet heeft kunnen aanvaarden, komen vele denkers en kunstenaars naar voren die hem later zeer zullen boeien: de Boeddha, Dante, Pascal, Kierkegaard en Ibsen. Ik lees van Schilders 'volledige instemming' met uitspraken van Van Dijk, van zijn 'grote belangstelling' voor Kierkegaard en zijn 'existentieel in- en navoelen' van de gekwelde relatie van deze grote Deense denker met Regine Olsen, zijn verloofde die de relatie met hem verbrak. „Het lijden van Dante aan het gemis van zijn geliefde Beatrice (was) een belangrijk gegeven

dat Schilder de aansluiting aan Dante deed vinden." (33) Ook onderging hij 'de machtige bekoring' van de Duitse dichter en geleerde Goethe. (34) Die aantrekking belette hem overigens niet zich levensbeschouwelijk tegen hem teweer te stellen. In verband met de mensvisie in Goethe's *Faust* lezen we: „Schilder verzet zich met heel zijn wezen tegen deze humanistische verlossingsleer". (34) Dat het hier niet om persoonlijke interesse alleen gaat mag blijken uit zijn publicaties over deze denkers en dichters. „Zijn confrontatie met de dichter van *Faust* heeft diepe sporen nagelaten. Wij menen die in heel Schilders werk te ontdekken. Zijn artikel 'Mefisto of Satan' is bepalend voor de structuur van zijn theologie." (36) Ook de belangrijke Duitse denker Nietzsche liet zijn sporen na. „Het kan bijna niet anders of Schilder moet voor Nietzsche een antenne hebben gehad, een antenne die moest worden omgevormd tot bliksemafleider." (36) Datzelfde geldt ook voor de Skandinavische toneelschrijver Ibsen, en in het bijzonder voor diens hoofdpersoon Brand in het gelijknamige stuk. Deze predikant boeit hem bovenmate. „In de periode voorafgaand aan zijn hoogleraarschap komen we in het werk van Schilder telkens dominee Brand tegen." Diens radicaliteit boeide hem, „want in deze dominee ontmoette hij de man van 'alles of niets'." (41) Dat is in hoge mate het kenmerk van Schilder zelf. „Schilder acht het adagium 'alles of niets' 'zuiver bijbels'." (42) Hij wordt als „zo consequent in zijn denken" getypeerd en daarom „heeft hij deze spreuk steeds herhaald. „Want het gaat om alles of niets. Het gaat om de eere van den Christus als Verlosser der wereld in en voor de geschiedenis." Tot het laatste toe is hij het adagium blijven hanteren." (45) Ook Kierkegaards uitspraak „het gaat erom de waarheid te vinden, die waarheid is voor mij; de idee te vinden waarvoor ik bereid ben te leven en te sterven" pikt Schilder op, net als diens uitspraken over 'de paradox'. (46-48) Steeds opnieuw is Schilder een scherp denker, een man van scherpe formuleringen en ook een geharnast strijder voor de Gereformeerde waarheid. In alles wat hij schreef blijkt een diepe liefde voor de Gereformeerde confessie die ook zijn stempel zette op het kerkgenootschap dat hij richting gaf. Aandachtige lezers hebben gemerkt hoe vaak ik van de pagina's 30-50 heb geciteerd. (Datzelfde heb ik ook gedaan in het EO-interview op zaterdagochtend 16 december, toen ik bijna

een uur met dr. Veldhuizen over juist dit thema sprak, inclusief de eigen geboeidheid door de cultuur.)

Calvijn, Kuyper en Barth

Toch biedt dit proefschrift uiteraard meer. Het gaat immers om 'de theologische geschiedbeschouwing van Klaas Schilder'. Ook een aantal bekendere elementen vinden we, zoals zijn visie op Schrift en de Confessie en zijn hartstochtelijke bestrijding van de leer van Karl Barth. Belangrijk is het om te beseffen dat Schilder twee leermeesters had, Calvijn en Abraham Kuyper. Wat eerstgenoemde betreft, luidt de bondige stelling: 'Niemand heeft Schilder zo sterk beïnvloed als Calvijn.' (18) Calvijn is in het hele boek prominent aanwezig, met name in hfdst. 6. „Bij Schilder is er steeds, op beslissende momenten in zijn theologisch denken, een zoeken naar het spoor van Calvijn en een streven om dit zoveel mogelijk door te trekken." (184) Aangaande de tweede lees ik: „Door de breedte van het ideaal van Kuyper – de christianisering van de cultuur – werd Schilder aangetrokken en sterk geboeid; het fascineerde hem. Naast de breedte van visie heeft Schilder met Kuyper ook gemeen zijn opkomen voor de antithese. Het 'of-of' van Kuyper sprak hem meer aan dan het 'en-en' van een synthetisch figuur als Bavinck. Het 'militante' in de theologie van Kuyper treffen we ook aan bij Schilder. Zijn innerlijke verwantschap met Kuyper was groter dan die met Bavinck." (20-21) „Wie de opvattingen van Kuyper niet kent begrijpt van Schilder niets! Wie de opvattingen van Karl Barth niet kent begrijpt van Schilder ook niets." Deze kernachtige uitspraak in ons EO-programma geeft Veldhuizens taxatie van de zaak weer. Ook al heeft Schilder beider theologie op een aantal punten bestreden toch hebben ze zeer diepe invloed op hem uitgeoefend. Een blik in het register (393, 396) toont dat aan.

Een theologische geschiedbeschouwing

Een groot deel van het proefschrift gaat over Schilders denken aangaande tijd en eeuwigheid, zijn geschiedbeschouwing. Over dat alles dacht en schreef hij als theoloog. Een van de eerste opmerkingen in het boek luidt: „In alles wat Schilder over de geschiedenis schreef, domineert het theologisch perspectief." (18) Een kerngegeven in Schilders Gereformeerde denken is het Verbond. Hoofdstuk 3, dat over 'het Foedus Operum'

gaat, het Werkverbond, heeft als ondertitel: 'Alle religie staat of valt met het verbond'. Daarna gaat het boek over 'Geschiedenis en Heilsgeschiedenis' (hoofdstuk 4) en 'De Voorzienigheid Gods en de Geschiedenis' (hoofdstuk 5). Hoofdstuk 6 draagt als titel: 'De Eenmaligheid in de Heilsgeschiedenis', hoofdstuk 7 gaat over 'Jezus Christus in de Geschiedenis', terwijl een heel kort hoofdstuk 8 'Het Einde der Geschiedenis' behandelt. 'De Voleinding der Geschiedenis', 'De Betekenis van Christus in de Voleinding der Eeuwen' en 'Terugblik en Uitzicht' ronden het boek af. „Schilder is er diep van doordrongen dat de religie alles te maken heeft met de geschiedenis" is zo'n zinnetje dat de lezer duidelijk maakt hoe centraal de geschiedbeschouwing was voor Schilders hele theologie. (179) Op dezelfde bladzijde lees ik: „Zonder verbond kan er geen sprake zijn van religie. Zo stelt Schilder dat de lijn van het verbond loopt van schepping tot herschepping, van Genesis 1 tot Openbaring 22. Zodra God met de mens in relatie treedt, is er sprake van verbond en de 'rijpste vrucht' van het verbond zal zich tonen als de tijd van het grote avondmaal aanbreekt." Iets verderop lees ik: „Schilder heeft de hele geschiedenis der openbaring nodig om het juiste zicht te krijgen op Christus." Ik signaleer een mooie passage als „Begin, midden en einde hebben Schilder steeds voor ogen gestaan. 'Een begin en ook een einde. Eenmaal Genesis, eenmaal Apocalyps. Eenmaal: alzoo zijn volbracht de hemel en de aarde. Er is maar eenmaal plaats voor: het is geschied. En dienovereenkomstig ook maar eenmaal: het is volbracht. Omdat er maar een Middelaar is, wordt het eenmaal van deze Ene Middelaar zo belangrijk in de geschiedenis". (119) Het hoofdstuk over Christus is heel mooi, zoals de trilogie van Christus in zijn Lijden voor menig lezer van toen of nu het hoogtepunt is van Schilders hele oevre. Veldhuizen is niet kritiekloos. Zo staat b.v. op p. 183 zo'n principiële kritische vraag geformuleerd. Tenslotte treft me echter zijn dankbaarheid voor de bijdragen die Klaas Schilder aan de Gereformeerde theologie bewezen heeft. De laatste zin van het boek vermeldt dat Schilder „als theoloog altijd een bezielend getuige was!"

Dr. P. Veldhuizen. *God en Mens onderweg. Hoofdmomenten uit de Theologische Geschiedbeschouwing van Klaas Schilder. Groen. Leiden. 1995. 399 pp. prijs f 49,90.*

Moslim kent christendom uit boekjes en uit films

Evangelie en Moslims ziet werk toenemen

Marjon Busstra, Amersfoort

Achmed zat drie jaar in een cel. Zijn dagen werden gevuld met videoboodschappen over de Islam en met Koranlessen. Resultaat: Hij kon de Koran dromen, maar wist nu zeker dat dit niet was wat hij wilde: „Een godsdienst die mij knecht, kan niet de ware godsdienst zijn”. We komen ze steeds meer tegen: Vluchtelingen, vreemdelingen en vaak zoekend. Evangelie & Moslims ziet het werk groeien. De oogst is groot, maar het aantal maaiers, mensen met visie om onder moslims te gaan werken, is beperkt.

Het christendom was een mogelijk alternatief, bedacht Achmed. Als 'godsdienst van de liefde'. Misschien was het toch de moeite waard er eens naar te kijken, omdat hij die liefde juist niet had ervaren. Zijn eigen negatieve ervaringen motiveerden deze jongen zich te verdiepen in het christelijk geloof. Maar de motieven zijn niet altijd zo zuiver en onderbouwd. Niet altijd blijkt de moslim-buurman werkelijk zo geïnteresseerd in het christelijk geloof. „Sommige moslims stellen het christelijk geloof gelijk met het succesvolle westen. Als ik daar sta, sta ik aan de

goede kant, denken ze dan. Soms hebben ze ook een totaal verkeerd beeld van het christen-zijn. Een christen mag alcohol drinken, varkensvlees eten en neemt het met vrouwen niet zo nauw. Dat is pas vrijheid, lijken ze te concluderen. We waarschuwen hiervoor, maken mensen hier bewust van. We willen voorkomen dat verkeerde verwachtingen worden gewekt”, aldus Herman Takken.

Misverstanden

Takken is full-time medewerker van de stichting Evangelie & Moslims. In het gebouw van de Inwendige Zendings Bond (IZB) heeft hij zijn bureau te midden van een bescheiden bibliotheek met Arabische en Turkse boeken. John Stotts 'Christus, vast en zeker' ligt naast de Turkse vertaling van het levensverhaal van Joni Earekson. Daarnaast bijbels, brochures en kinderboeken bedoeld voor Arabisch en Turks-sprekende mensen die geïnteresseerd zijn in het christelijk geloof. Wat hebben christenen de moskeeganger eigenlijk te vertellen? Takken: „Het goede nieuws dat God ons in Jezus Christus heeft liefgehad. Dat nieuws is waard verkondigd te worden. En niet alleen aan de jongen in de goot, maar ook aan de moskeeganger. Hij kent Jezus niet als de gekruisigde en opgestane. En het is waar dat de moskeeganger niet zit te wachten op

die boodschap. Maar hij spreekt wel graag over het geloof. En in zo'n gesprek kun je heel wat misverstanden uit de weg helpen. Zo geloven christenen niet in drie, maar in een God. En het leven van een christen is geen ongebonden leven. Dat beeld bestaat nog steeds. De moskeeganger kent het christendom vaak alleen maar uit boekjes of uit films.”

Bekeerobjecten

Aan het eind van de zeventiger jaren realiseren kerken zich dat het aantal buitenlanders en met hen het aantal moslims groeit in Nederland. Interkerkelijk wordt besloten met hen contacten te leggen en op te bouwen. Daarnaast zal geprobeerd worden om hulp te bieden. 'Dat is onze roeping', zo meent men. Ze zullen niet lastig worden gevallen met evangelieverkondi-

De kerken moeten het doen en niet enkele specialisten

ging. Het zijn geen 'bekeerobjecten'. Een groep christenen dacht er echter toch anders over. Het prediken van het evangelie was óók een bijbelse opdracht; het ging zowel om getuigen als de dienstverlening. In 1978 ontstaat zo de 'Stichting tot verbreiding van het evangelie onder moslims in Nederland'. Tegenwoordig werken ze onder de naam 'Evangelie & Moslims; stichting voor getuiging en dienst onder moslims in Nederland'. Met de toevloed van vluchtelingen is ook het werk onder hen toegenomen. Takken merkt op dat veel vluchtelingen makkelijker een kerk binnen lopen dan migranten. Ook wordt met hen makkelijker contact gelegd. „De migranten, voormalige gastarbeiders zijn veelal minder opgeleid en leven in een eigen gemeenschap. Vluchtelingen zijn vaak alleenstaand en velen hebben een hoge opleiding. Ze komen vooral uit Irak, Egypte, Somalië en Iran en hebben veel belangstelling voor het christelijk geloof. Vooral de mensen uit Iran. Ze zijn het niet eens met hoe het daar

De moskeeganger spreekt graag over het geloof

toegaat onder het mom van 'religie' en weten slechts een ding: De Islam niet weer. Zeker niet in die vorm."

Denktank

Kerken doen vooral een beroep op de voorlichtingsmaterialen en activiteiten van de stichting. Evangelie & moslims is zo terug te vinden op ontmoetingsdagen, op regionale cursussen en conferenties en dus ook in het blad dat u nu in handen heeft. Takken benadrukt dat de stichting juist kerken wil stimuleren in het zoeken en onderhouden van contacten met moslims in hun plaatselijke situatie: „De kerken moeten het doen. Niet enkele specialisten. U moet

zo verschillend als christenen zijn, zijn ook de moslims

het doen en dat is ook een bijbelse visie. De gemeente is een gezonden gemeente."

Evangelie & Moslims staat als een soort denktank klaar om christenen te helpen in het contact met moslims. Takken: „We denken met mensen mee over wat er praktisch gedaan kan worden onder migranten en vluchtelingen. De laatste tien jaar hebben steeds meer vluchtelingen hun heil in ons land gezocht. Iedereen heeft er ondertussen mee te maken en heeft er ook een mening over. En vaak is die niet zo positief. Ik merk ook in contacten met christenen dat er een heel negatief beeld bestaat over de Islam. De taal, de cultuur en gewoonten zijn vreemd en daardoor bedreigend. Maar dat kun je bespreekbaar maken. We

moeten ons best doen om over die drempel heen te stappen."

Donkere bril

Takken is echter niet van plan de negatieve dingen te verhullen: „Er gebeuren veel nare dingen in de naam van de Islam, maar je moet dit niet aanduiden als 'het' kenmerk van de Islam. Er is een grote groep die wel goed wil, contacten wil en die wordt op deze manier onrecht aan gedaan. Zo verschillend als christenen zijn, zijn ook de moslims." Ook jongeren hebben vaak een ongenueanceerd beeld van buitenlanders. Met name op scholen waar geen moslims zitten. De hoofddoekenwestie vinden ze gewoon belachelijk. Takken wil er toch op wijzen dat vanuit het evangelie een appèl wordt gedaan op de liefde; een stimulans om naar de ander toe te gaan en de mensen niet te zien door de bril van de dreiging van de Islam. Eenmaal bereid die donkere bril af te zetten, doemen er allerlei vragen op. Behalve kerken roepen ook particulieren de hulp in van Takken en zijn twee collega's. De vragen variëren sterk. Van 'Ik heb een relatie met een moslim-jongen en zou hem zo graag christen zien worden' en 'we willen met Kerst iets doen voor de buitenlanders in de wijk; hebben jullie een idee of hebben jullie materialen?' tot 'We hebben een asielzoekerscentrum in de buurt met veel moslims; hoe leg ik contact en waar moet ik op letten?'.

Zelfgemaakte cake

Hulpzoekers hoeven echter niet altijd te rekenen op een pasklaar antwoord van de stichting voor hun probleem of vraag. Takken: „We komen niet te snel met een succesformule. Iemand vraagt

om materiaal om duidelijk te maken dat Jezus de Zoon van God is. Wij stellen dan voor daar eerst zelf eens over na te denken. Kun je niet iets van je eigen beleving vertellen." Ook op uitnodigingen uit het land om eens te komen vertellen over hun werk, reageert de stichting soms met de wedervraag: „We willen wel komen, maar bent u al eens over die drempel heengestapt naar buitenlanders?" Dan wordt zo'n voorlichtingsbijeenkomst ook veel interessanter. Mensen kunnen vanuit de praktijk van ontmoetingen dan vragen stellen en door ons verder toegerust worden voor de missionaire taak", legt Takken uit. „Ga naar mensen toe, is het motto van de stichting. Doe je niet anders voor dan je bent, ook als christen. Moslims weten wel ongeveer hoe Nederlanders zijn en ze vinden het jammer dat in Nederland alles zo individualistisch, zo afgemeten verloopt. Alles gaat georganiseerd, er is zo weinig spontaniteit. Breng eens een zelfgemaakte cake. Ze stellen het erg op prijs dat jij bij hen op bezoek komt, dan zij bij jou. Wees niet te bescheiden. Vraag niet of iemand misschien eens zin heeft om mee naar de kerk te gaan, maar dring erop aan en kom er nog eens op terug. Het feit dat je aanhoudt een aandrang komt bij een oosterling heel positief over. In hun ogen meen je het dan dus echt", spoort Takken aan. Kortom: Oprechte aandacht en enthousiasme. Dat ervaren de Achmeds onder ons als bevrijdend.

In de stichting Evangelie & Moslims participeert een vijftal organisaties en kerken: Gereformeerde Zendingbond, de Hervormde Bond voor Inwendige Zending op G.G., Stichting Morgenlandzending, Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlands Gereformeerde kerken. Momenteel vertegenwoordigen ds. K.B. Holwerda (Ede) en drs. J.M. Mudde (Amsterdam) de Nederlands Gereformeerde kerken in het bestuur. De stichting drijft op financiële ondersteuning van deze vijf participanten. Van dit geld worden de twee fulltimers betaald, materialen in andere talen aangeschaft en voorlichtingsmaterialen ontwikkeld. Voor geïnteresseerden verschijnt vier keer per jaar het gratis informatiebulletin dat aan te vragen is bij: Evangelie & Moslims Johan van Oldenbarneveltlaan 10 3818 HB Amersfoort tel: 033-4611949

Jaa abaana

Onze Vader die in de hemelen zijt
Uw naam worde geheiligd
Uw Koninkrijk kome
Uw wil geschiede
gelijk in de hemel also ook op aarde
Geef ons heden ons dagelijks brood
en vergeef ons onze schulden
gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren
en leid ons niet in verzoeking
maar verlos ons van den boze
Want van U is het Koninkrijk
en de kracht
en de heerlijkheid
tot in eeuwigheid

In eigen gemoed ten volle verzekerd¹

Simon Knepper

In augustus borg hij scalpel en lancet voorgoed weg. Dirk Jan Bakker, sinds september jl. full time directeur van de Algemene Medische Dienst, is een man die beminnelijkheid paart aan een onwrikbaar calvinistische levensovertuiging. Wat is zijn verborgen agenda voor het vrijzinnig liberale AMC?

Bakkers vader behoorde tot de mannenbroeders die in het heetst van de Tweede Wereldoorlog uit de Gereformeerde Kerken werden gedreven, vanwege een conflict over de doop. Onder leiding van professor Klaas Schilder ontstond de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk, die in de vroege jaren zestig andermaal een afsplitsing moest gedogen. De Nederlands gereformeerden, onder wie opnieuw Bakker senior, wilden zich niet binden aan een aantal normen die de moederkerk naast de Schrift had ingesteld. Niet aan een geloofsbelijdenis die voor alle eeuwen heette te gelden, niet aan de heilige plicht om GPV te stemmen en om de opgroeiende jeugd naar vrijgemaakte scholen te sturen. Zoon Dirk Jan onderschreef zijn vaders beslissing. „Je moet niet krampachtig proberen de secularisatie buiten de deur te houden, door je van de samenleving te isoleren. Er zat niets anders op dan een eigen weg te gaan.” Dirk Jan Bakker bewandelt, uit volle overtuiging, dezelfde weg. Hij zit in de plaatselijke kerkeraad en is bestuurslid voor de Lindeboomstichting, die zich onder meer beijvert voor eigen leerstoelen christelijke (lees: orthodox-christelijke) medische ethiek aan de verschillende medische faculteiten. Zelf geeft Bakker nu en dan gastcolleges over dat onderwerp. Niet alleen op kerkelijk gebied overlappen de wegen van vader en zoon elkaar. Bakker senior begon zijn carrière als wethouder in Zaandijk. Later klom hij op tot burgemeester, om de laatste jaren van zijn leven te slijten als economisch directeur van het ziekenhuis De Heel. Dirk Jan studeerde medicijnen, specialiseerde zich in het Wilhelmina Gasthuis tot chirurg en trad in september jl. aan als de nieuwe directeur van de Algemene

Medische Dienst AMC. Tot veler verrassing. Innemende man, die Bakker, heel capabel ook, maar wat zoekt een bijbelvast christen in de leiding van een algemeen ziekenhuis?

– Voor zo'n directeursfunctie word je gevraagd, neem ik aan.

Dirk Jan Bakker, met opgerolde mouwen in zijn nieuwe, weldadig lichte werkvertrek: „Klopt. Ik wist al een tijdje dat het AMC-bestuur me voor een managementfunctie in gedachten had. Maar ik heb toch een weekje bedenktijd gevraagd, om alles eens rustig af te wegen. Met het inmiddels bekende resultaat. De chirurgie is een prachtig vak, maar ik had er wel al achtentwintig jaar opzitten. Bovendien ben ik de laatste tijd licht reumatisch aan mijn handen, een vinger die wat krom trekt. Dan is het een voorrecht om nog voor een baan als deze te worden benaderd.” „Natuurlijk heb ik me afgevraagd: waarom willen ze mij, in plaats van een doorgewinterde manager? Administra-

wat zoekt een bijbelvast christen in de leiding van een algemeen ziekenhuis

tieve procedures en zo, daar weet ik helemaal niks van. Maar misschien is het om juist in dat opzicht wat rust in de tent te brengen. Met name in de projecten die met patiëntenlogistiek te maken hebben. Mijn voorganger liep wel eens wat hard van stapel. Als je de werkvloer niet goed meer kan uitleggen waar je mee bezig bent, ontstaat er afstand waar saamhorigheid hoort te zijn. Door mijn achtergrond bekijk ik het misschien wat praktischer. We hoeven niet overal de eerste mee te zijn. Sommige kinderziekten laat ik graag aan collega-instellingen over. Dan ren ik hier liever wat harder voor het kwaliteitsbeleid.”

– U bent principieel tegenstander van een aantal verrichtingen die in het AMC plaatsvinden. Zoals actieve euthanasie. „Het probleem van de euthanasie wil ik niet zwart-wit benaderen. Maar zelf zou ik niemand op verzoek vermoorden. Wat niet wil zeggen, dat ik een patiënt die om euthanasie vraagt in de kou laat

staan. Ik zou proberen samen met zo iemand de beste weg te vinden, tot het einde toe met hem mee te lopen. Voor mij persoonlijk is euthanasie weer een stapje verder op het hellende vlak. Abortus was de eerste schrede, daarmee werd het principe doorbroken dat alleen de overheid mag doden. Ik vond dat nog niet zo'n slecht principe. De bijbel leert mij dat we de bescheidenheid moeten opbrengen om ons afwachtend op te stellen. Maar ik geef toe, het kan een probleem zijn. Zelf heb ik ook dingen in de patiëntenzorg gedaan waarvan anderen zeiden: leg jij nou maar eens uit wat het verschil is tussen actieve euthanasie en wat jij doet. Dan is, denk ik, de intentie van belang. Als ik bezig ben om het de patiënt comfortabel te maken, zou ik op een gegeven moment ook een dosis morfine kunnen geven die levensverkortend werkt. Dan ben ik voor mezelf toch verantwoord bezig. Waar ik wel meermalen mee heb geworsteld, is de keuze tussen wel en niet behandelen. Het opmerkelijke was dan vaak: als we toch besloten er nog een nachtje over te slapen, bleek het probleem ineens opgelost. Dan was de patiënt die nacht overleden, of het ging om onverklaarbare redenen opeens een stuk beter. En ja, dan ben ik christelijk genoeg om te denken: misschien heeft mijn bidden daar ook een klein beetje aan bijgedragen.”

– Een huisarts uit de regio vertelde van een jonge man met uitgezaaide kanker in de terminale fase. Die was volledig uitgeput, hij kon niet meer slapen van de pijn. Alleen grote doses morfine hadden nog iets kunnen uithalen, maar hij wilde helder sterven. En hij vroeg of de arts hem daarbij wilde helpen. Wat had u tegen die patiënt gezegd?

„Ik zou toch proberen een compromis te vinden. Samen met zo'n patiënt zou ik toch nog een keer op zoek gaan naar een manier om de pijn redelijk te bestrijden, zonder hem al te suf te maken. Maar ik wil niet zeggen dat ik voor alles een oplossing heb. Als ik geen uitweg zou zien, zou ik in elk geval niet bereid zijn om de dodende spuit te geven.”

– In de ethische hiërarchie van de bijbel staat het gebod van de naastenliefde hoger dan het gebod om niet te doden.

„Maar hoe breng je die naastenliefde in praktijk? Door alles te doen wat je naaste van je vraagt? Dat doe je bij kinderen ook niet. Soms staan er grotere belangen op het spel.”

– *Als medisch directeur van het AMC bent u intussen mede verantwoordelijk voor een aantal verrichtingen die u verwerpt. Wringt u dat niet?*

„In de tijd dat mijn vader nog wethouder was, hebben ze hem ooit compleet afgebrand omdat hij voorgesteld had een nieuw voetbalveld aan te leggen. Een veld voor de zondagssport. Mijn vader zei: „Zelf zal ik er nooit een poot zetten, maar ik ben wethouder voor alle burgers in dit dorp.” Die lijn, daar kan ik me wel in vinden. Als lid van de Ethische Commissie Patiëntenzorg heb ik zelf meegedaan aan de opstelling van het euthanasieprotocol. Vanuit de gedachte: als men vindt dat er geen andere weg is dan euthanasie, dan moeten we het in elk geval zo strak mogelijk reguleren. Dan moet er een duidelijke, toetsbare procedure voor zijn. Keur ik het daarmee goed? Nee. Maar in deze pluriforme, post-christelijke samenleving is het de minst slechte oplossing. Daarom kan ik ook op een plek als deze functioneren. Als ik hier niet zat, zat er een ander die misschien minder tegengas gaf. Bovendien heb ik het gevoel dat ik mijn opvattingen hier kwijt kan, dat men bereid is te luisteren.

– *Met alle respect, ik heb dan toch de associatie met een burgemeester in oorlogstijd.*

„Ik zou de artsen die voor actieve euthanasie zijn niet graag met de nazi's vergelijken. We zijn hier met z'n allen bezig om volgens het gebod van de naastenliefde het beste voor iedere patiënt te zoeken. We zijn bereid om met elkaar en met de patiënt naar de beste oplossing te zoeken. Dat is een compleet andere situatie dan het kwaadaardige systeem van de nazi's.

– *Als medisch directeur wordt u geacht in de media het beleid van het AMC uit te dragen. Stel nu dat het AMC volgende week opnieuw begint met IVF bij alleenstaande vrouwen, iets waar u persoonlijk grote moeite mee heeft, en u krijgt het verzoek dat besluit toe te lichten. Geen probleem?*

„Het AMC bestaat niet, dat is net zo pluriform als de samenleving. Dat zou ik de vragensteller duidelijk maken. En dan zou ik uitleggen op welke manier die beslissing tot stand is gekomen, hoe we consensus hebben bereikt. Ik

kan me moeilijk indenken dat de media niet in staat zijn om een scheiding te maken tussen het beleid en de persoon. En anders zal ik wel uitleggen, dat mijn persoonlijke opvatting minder relevant is. Dat we dan een ander soort discussie krijgen, die ik op een ander moment zou willen voeren. Overigens zou ik me kunnen voorstellen dat er van tijd tot tijd een onderwerp voorbij komt, waarvan ik zeg: ik ben niet de aangewezen persoon om dat namens het AMC uit te leggen. Maar we zijn hier met een paar duizend mensen, in zo'n geval is er best iemand te vinden die meer in aanmerking komt. Als ik echt mordicus tegen een bepaald besluit ben, zal ik daar mijn consequenties uit trekken. Dan stel ik mijn baan ter beschikking. Maar zulke beslissin-

als mensen de bijbelse God laten vallen, kiezen ze zich een andere god

gen ben ik in het AMC nog niet tegengekomen.”

– *Hoe heeft uw kerkelijke achterban op uw benoeming gereageerd?*

„Overwegend positief. De Nederlands gereformeerden hebben traditioneel een sterk besef van persoonlijke verantwoordelijkheid. 'Een ieder zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd', zoals Paulus het uitdrukte, daar gaat het om.

Maar alles wat we doen moet wel toetsbaar zijn, we moeten elkaar er altijd op kunnen aanspreken. Binnen de kerkeraad heeft nog niemand bezwaar uitgesproken tegen mijn aanvaarding van deze functie. En voor het Lindeboominstituut geldt hetzelfde. Al zijn er natuurlijk weleens mensen die de wenkbrauwen fronsen.”

Geen fundamentalist

– *Zoudt u zichzelf een fundamentalist willen noemen?*

„Nee. Fundamentalisme heeft vaak minder te maken met de persoonlijke verhouding tot God, dan met de manier waarop het leven wordt vormgegeven. Fundamentalisme gaat veel te ver, het heeft een karikaturale bijklank. Ik deel niet de opvatting dat iedereen die niet in God gelooft afgeschoten zou moeten worden. Maar ik geloof wel in wat de bijbel ons vertelt. Als in Genesis staat dat de aarde in zes dagen geschapen is, heb ik er geen behoefte aan om te zeggen: dat kan niet, louter en alleen

omdat ik niet begrijp hoe dat zou kunnen.”

– *Abel Herzberg heeft eens gezegd: religie is niet zozeer een overtuiging als wel een eigenschap, zoals muzikaliteit. „Dat zeg ik hem niet na. Je hoeft maar om je heen te kijken om te zien dat ieder mens een religieus wezen is. We hebben allemaal het geloof in iets nodig om te kunnen leven. En in het leven van ieder mens komen perioden voor, waarin hij ten diepste overtuigd is van de metafysische dimensie. Niet als de dagen vrolijk voort kabbelen, maar op het moment dat je kind van drie overlijdt, of je vrouw een auto-ongeluk krijgt. Juist in zulke dramatische episoden laat Gods nabijheid zich voelen. En die God hebben we allemaal nodig. Als mensen de bijbelse God laten vallen, kiezen ze zich een andere god, zoals je nu op grote schaal ziet gebeuren. In de bijbel is trouwens ook al voorspeld dat het in de eindtijd zo zou gaan.”*

– *U heeft ooit verklaard dat u zich in het AMC meer thuis voelt dan u zich in de VU zou voelen.*

„Nou, ik heb natuurlijk nooit bij de VU gewerkt. Maar bij mijn voordrachten over ethiek heb ik daar toevallig wel de meest maligne oppositie ondervonden. Het is een menselijke eigenschap hoor, hoe dichter je bij elkaar staat, hoe breder de tegenstellingen werden uitgemeeten. Maar in het AMC kan ik tenminste zijn wie ik ben en zeggen wat ik denk. Bovendien heeft de VU onmiskenbaar een aantal trekjes waarin Gods Woord niet wordt nagevolgd. Ik heb er medewerkers gesproken die ernstig volhieldden dat je uit de bijbel geen instructies voor het dagelijks leven kan halen. En ik weet van VU-hoogleraren die zichzelf nadrukkelijk niet christelijk noemen. Nu ja, en als je dan al die oppositie ziet tegen zo'n Lindeboomleerstoel – dan scheppen ze toch zelf die afstand?

– *Als u straks met pensioen gaat, wat hoopt u dan dat uw nalatenschap in het AMC zal zijn?*

„In elk geval een Algemene Medische Dienst die beseft dat alles om de patiënt draait. Die bewaard is gebleven voor het idee dat management meer zou zijn dan een faciliterende functie, en dat het ene beroep belangrijker is dan het andere. En ik zou een AMC willen achterlaten waarin ruimte is gebleven voor meerdere opvattingen, inclusief de christelijke. Een schoolvoorbeeld van tolerantie, zonder dat we eindeloos water in elkaars wijn hoeven te gieten.”

Schilders visie op de kerk

Mark Janssens, Baarn

In de zomer heeft de hervormde predikant dr. J.J.C. Dee de overstap gemaakt naar de geref. kerken vrijgemaakt. Inmiddels is hij daar beroepbaar gesteld. De op Schilder gepromoveerde theoloog heeft nu een boek laten verschijnen over de kerkleer van Schilder. Ik zou zijn boek willen typeren als een verantwoording van deze overgang.

Hervormd en Schilder-aanhanger

In een interview in het Ned. Dagblad zo'n 5 jaar geleden, zei Dee: „En boven alles heb ik van Schilder geleerd gelovig, echt Schriftmatig over de kerk te denken. Door de studie van Schilder en zijn werk ben ik vooral op dat punt gereformeerd gaan denken. En persoonlijk heeft deze studie voor mij betekend, dat er een heel stuk spanning is gekomen tussen mijn theologisch denken, vooral mijn denken over de kerk, en mijn positie als hervormd predikant.” En op het Schilder-symposium 'Geen Duimbreed!', april 1990, zei Dee: „Schilder en de hervormden waren twee werelden en zullen dat blijven. Het zij tot schade en tot beschaming van de hervormden en de Hervormde Kerk gezegd.” Dr. Dee heeft nu de stap gemaakt die te verwachten was.

In hem ontvangen de vrijgemaakte kerken iemand die Schilder heel hoog heeft staan en die het niet lijkt te kunnen hebben wanneer er kritiek op Schilder wordt geoefend. Maar daarover verderop.

Gehoorzaamheid

Puchinger heeft eens geschreven dat een van de Stichwörter bij Schilder 'gehoorzaamheid' is. En, om met Paulus te spreken, dit getuigenis is waar. Wat in Schilders kerkvisie het meest centrale is, zo laat Dee aan de hand van talloze citaten zien, is 'de actuele gehoorzaamheid aan de geopenbaarde norm' (p. 19). Het is van daaruit dat Schilder zich fel verzet heeft tegen de Ned. Herv. Kerk. In 1934 werden nogal wat herdenkingen gehouden ivm. de afscheiding van een eeuw eerder. Herdenkingen door gereformeerden van diverse soorten en door hervormden van diverse

pluimage. En er werd heel wat op elkaar gereageerd. Dat Dee trouwens inderdaad in de lijn van Schilder past, blijkt in dit verband uit zijn reactie op hoe de bekende hervormde predikant J.G. Woelderink de afscheiding herdacht. Hij zei: „Uit gehoorzaamheid aan God en om der wille van het welzijn der Kerk zijn in 1834 velen tot scheiding overgegaan, maar wij mogen niet vergeten, dat om dezelfde reden velen zijn gebleven; zij wensten eveneens God te gehoorzamen en het welzijn der Kerk te zoeken, maar zij beoordeelden, alles overlegd hebbende, dat dit doel beter kon worden behartigd door niet van de Hervormde Kerk te scheiden.” (p. 25) De reactie van Dee is: „De vraag dringt zich op, of twee tegenovergestelde daden beide voor gehoorzaamheid kunnen doorgaan.” (p. 28) En elders schrijft hij: „Geloofsgehoorzaamheid heeft niets te maken met subjectivisme.” Een zin, waar ik koud van word!

De kerk als geloofsstuk

Wat wel heel duidelijk wordt uit het boek van dr. Dee, is de grote ernst waarmee Schilder over de kerk spreekt. Hij was diep onder de indruk van het spreken van de Heidelbergse Catechismus over de kerk. We ontvangen in vraag + antwoord 54 niet een definitie van de kerk. Ook geen beschrijving vanuit onze ervaring en werkelijkheid, maar het gaat over het werk van de Zoon van God die zich een gemeente vergadert. Daarmee was a.h.w. alles voor Schilder beslist. Het gold bij hem in alles, maar zeker in zijn denken en spreken over de kerk, dat we vanuit het geloóf moeten

**overgang hervormd
predikant
naar 'vrijgemaakt'
verantwoord via
Schilders kerkleer**

denken en spreken. Een aantal keren haalt Dee dan ook de uitspraak van Schilder aan: „Wij hebben niet elf, maar twaalf artikelen van het geloof”. Ook de kerk is een geloofsstuk, want een werk van Christus.

Congregatio en coetus

Deze beide termen zijn door Schilder zo sterk naar voren gebracht, dat zij nog altijd de kortste samenvatting zijn

Dr. J.J.C. Dee

van zijn kerkvisie. Het verwondert dan ook niet dat ook hieraan aandacht wordt besteed. Congregatio wil zeggen dat Christus vergadert, de herder is hier actief en de schapen passief. En coetus geeft aan dat het samenkomen van de gelovigen een vrijwillige daad is. En in alles wat we van Schilder over de kerk lezen komen we dan ook steeds bij deze termen en de gedachte daarachter terecht. En niet zelden roept hij op om „gehoorzaam mee te komen met de vergaderende Christus en om niet in ongehoorzaamheid te blijven staan bij het gegeven instituut” (p. 127). Wat mij opvalt in dit deel van het boek, maar het geldt voor heel de teneur ervan, en dat past ook helemaal in de lijn van Schilder, is de gigantische nadruk op de tweezijdigheid van het verbond en dan vooral op de menselijke kant. Dat is iets waarmee ik veel moeite heb. In de zomervakantie heb ik nogal wat van en over Schilder gelezen en een van de blijvende indrukken is het enorme aksent op wat wij doen, moeten doen, waarbij Gods goedheid dreigt te verschrompelen.

Kritiek op Schilders kerkleer

De hoofdmoot van het boek van dr. Dee vormt hoofdstuk 7, getiteld: 'Enkele momenten in het onderricht van Schilder over de kerk'. In dit hoofdstuk vinden we Schilders visie op de kerk als zaak van het geloof, als resultaat van Christus' kerkvergaderend werk, als congregatio en als coetus, als zaak van gehoorzaamheid

ook. Allemaal zaken die eerder in het boek uitgebreid aan de orde zijn gekomen. Dat is iets wat mij wel wat stoorde bij het lezen: je komt heel wat zaken en ook citaten meer dan één keer tegen en dat zal niet voor iedereen een versterking betekenen van het gebodene. Verder gaat h. 7 in op pluriformiteitstheorieën, het onderscheid tussen zichtbare en onzichtbare kerk, kerk als organisme en instituut en de strijdende en de trimfende kerk.

Het voor velen wellicht meest boeiende deel van dit hoofdstuk, heeft Dee bewaard tot het eind, waar het gaat over kritiek op Schilders kerkbegrip. Achtereenvolgens passeert de kritiek van (de tot nu toe voor mij onbekende) P.J. Richel, G.C. Berkouwer en (de vrijgemaakte predikant) H.J.D. Smit. Hoewel deze drie dus aparte aandacht ontvingen, kan Dee het niet laten om al heel snel in dit hoofdstuk, wanneer het gaat over de kerk als zaak van geloof, in een noot te schrijven dat de kritiek van Smit niet juist is (p. 244) en in een noot iets verderop lezen we: „geheel afwijkend van deze mening (van Schilder) is H.J.D. Smit” en „ten onechte merkt H.J.D. Smit op...” (p. 246)

Smit is, zo lijkt het wel, de kwade genius. Want nadat Dee bij de drie kritici hun visie verwoord heeft, volgt zijn reactie daarop. Bij Richel gebeurt dat onder het kopje 'Beoordeling van Richels kritiek op Schilder', bij Berkouwer heet het 'Vragen bij Berkouwers verwerking van Schilders ecclesiologie' en bij Smit wordt gesproken over 'Onhoudbaarheid van Smits Schilderinterpretatie'.

De reactie van Dee op de genoemde kritici vind ik, eerlijk gezegd, nogal krampachtig aandoen. In dit gedeelte vallen woorden als 'onjuist', 'volkomen voorbijzien aan', 'ver verwijderd van de theologie van Schilder' (wordt letterlijk gezegd ten opzichte van Berkouwer en van Smit!), 'een definitieve scheiding', 'heel anders', 'ten onrechte', 'gebroken met Schilder' etc. Wat mij opviel in dit onderdeel is het tamelijk ongenueanceerd ingaan op kritiek op Schilder en dat Berkouwer niet door Dee weersproken wordt, maar Dee laat uitvoerig J. Kamphuis aan het woord. Voor de kritiek op Smit geldt, dat die grotendeels bij Dee verwoord wordt via anderen. Wat is dan wel het 'erge' van Smit? Wel, Dee vindt dat Smits weergave van Schilders theologie 'niet betrouwbaar is' en dat er gelukkig artikelen zijn die 'de noodzakelijk correctie van de vele

misinterpretaties van Smit ten aanzien van Schilders theologie' bieden. (p. 256) Maar Dee heeft mij bepaald niet weten te overtuigen dat Smits kritiek niet juist zou zijn. Het is met name kritiek op de enorme nadruk van Schilder op onze gehoorzaamheid. Een kritiek, die ik hierboven al genoemd heb als ook mijn moeite met Schilder. In dit verband schrijft Dee ook: „Terecht is ten aanzien van deze verhandeling van Smit gesproken van een 'rechtstreekse oorlogsverklaring aan dit radicalisme.' ” Jammer, dat dit – ook wat de uitvoering betreft – waardige boek zo'n afsluiting krijgt. Ik vind het afbreuk doen aan het vele besproken materiaal.

Nav.: Dr. J.J.C. Dee: *K. Schilder – oecumenicus* (Oosterbaan & Le Cointre B.V., Goes, 1995); 288 pagina's, f 42,50.

Ontvangen boeken

Benno van den Toren e.a. (red.), Het geloofsleven van de theoloog.

In tekst en toelichting voor predikanten en studenten.

159 blz., f 24,90 ISBN 9023903277

Uitg. Boekencentrum, Zoetermeer

Evert Kuijt, Toch nog Marjolein.

Roman

248 blz., f 28,50 ISBN 9033614243

Uitg. De Banier, Utrecht

Trudi Blom, Schaduwen en lichtglans.

Roman

338 blz., f 28,50 ISBN 9033614715

Uitg. De Banier, Utrecht

G. Bruinooge-Vat, Als mama ziek is.

Een verhaal om voor te lezen aan kleuters.

41 blz., f 7,90 ISBN 9033614553

Uitg. De Banier, Utrecht

J.A. Koetsier-Schokker,

Maaike en Marijke-serie;

4 delen

ong. 80 blz. per deel, f 13,50

Uitg. De Banier, Utrecht

Petra van Amstel, Hugo en Maas-Jan.

Jeugdboek

56 blz., f 8,90 ISBN 9033614596

Uitg. De Banier, Utrecht

Ex Libris

De Canterbury-verhalen

Bij Ambo in Baarn is een nieuwe vertaling verschenen van een beroemd werk, *The Canterbury Tales*, geschreven tussen 1386 en 1400 door Geoffrey Chaucer. Dit nieuwe boek maakt deel uit van de reeks Ambo-klassiek, een reeks waarvoor de uitgever een onderscheiding zou mogen krijgen. Waar vind je nog zulke mooi uitgegeven boeken, stevig gebonden en met een fraaie stofomslag? Ze zijn een lust voor het oog van de echte boekenliefhebber; dat geldt ook voor dit nieuwe deel.

The Canterbury Tales vormen samen een raamver telling: een aantal mensen is in de een of andere situatie bij elkaar en elk van hen vertelt dan een verhaal. In de Nederlandse literatuur kennen we bij voorbeeld *De barre winter van negentig*, en *Een stoombootje in de mist*, allebei van Herman de Man. In de *Canterbury Tales* gaat het om 29 pelgrims die op weg zijn naar Canterbury. Ze ontmoeten elkaar in een herberg en besluiten elkaar verhalen te vertellen; dit op aansporen van de waard die er natuurlijk belang bij heeft dat zijn gasten de tijd gezellig doorbrengen en niet te snel vertrekken. Elke aanwezige zou twee verhalen vertellen, maar dat is kennelijk niet gelukt; in het boek staan er 24.

Het is een vreemde mengelmoes geworden en wie in de Nederlandse literatuur van de Middeleeuwen een beetje thuis is, zal er veel van herkennen. Er zit veel in de verhalen dat ruw en platvloers is, seksualiteit speelt een belangrijke rol en daar wordt beslist niet fijnzinnig over gesproken. Maar ja, dat vonden de mensen toen kennelijk leuk. Gelukkig zijn er ook verhalen bij van hoger niveau.

Chaucer heeft uit heel veel bronnen geput: Franse, Italiaanse, oosterse en klassieke. Te noemen zijn de Decamerone, *De Roman van de Roos* en de *Reinaert*. We hebben dus geen oorspronkelijk werk, maar een meesterlijke samenvoeging van vrij bewerkte elementen uit de literatuur. *The Canterbury Tales* zijn vertaald door Ernst van Altena en voorzien van een uitstekende inleiding waarin hij onder andere een goed beeld geeft van het leven van Chaucer.

Wie zich ergert aan ruwe taal, kan beter iets anders gaan lezen. Dat geldt ook voor mensen die geen geduld kunnen opbrengen voor lange uitweidingen. Maar de liefhebber van oude literatuur kan aan deze mooie uitgave veel genoeg beleven. Schrijver: Geoffrey Chaucer. Titel: *De Canterbury-verhalen*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Ernst van Altena. Uitgever: Ambo, Baarn. ISBN 90 263 1226 1. Omvang: 695 bladzijden. Prijs: f 99,-.

T. Hoekstra

Gezang 281 op 'de vriendelijke eilanden'

Een ècht Kerstverhaal

Johan Klein, Rijswijk

*Jezus zal heersen waar de zon
gaat om de grote aarde om,
de maan zijn lichte banen trekt,
zover het verste land zich strekt.*

U herkent gezang 281 uit het Liedboek. In dit artikel wil ik u iets vertellen over het ontstaan van dit lied en van de reis die het maakte naar een eilandengroep in de Stille Zuidzee. Waar Jezus als Koning regeert – tot op de verste eilanden – heerst 'vrede op aarde bij mensen des welbehagens'.

Tonga

In de Grote Oceaan, tweeduizend kilometer ten noorden van Nieuw-Zeeland, ligt het eilandrijk Tonga. Het werd in 1616 ontdekt door twee Nederlanders: Schouten en Lemaire. De bevolking is Polynesisch. Halverwege de 19e eeuw kwam het evangelie naar Tonga en het werd een christelijk koninkrijk. In 1862 besloot de koning van Tonga zijn eilanden een grondwet te schenken. Bij die gelegenheid riep hij zijn volk in vergadering bijeen. Indrukwekkend is het verhaal van deze volksvergadering: '„Om hem heen zaten de oude opperhoofden en krijgers die met hem de gevaren en successen van menige strijd hadden beleefd, mannen wier ogen dof waren geworden en wier sterke lichamen gebogen waren door het gewicht der jaren. Maar oud en jong gelijkelijk was op deze dag verblijd en hun gezichten straalden van christelijke vreugde, liefde en hoop. Het zou onmogelijk zijn het diepe gevoel te beschrijven dat zich openbaarde toen de plechtige eredienst begon met het zingen door de hele menigte van de hymne van dr. Watts: *Jesus shall reign where'er the sun...* Wie kon zo goed als zij de volle bedoeling van de woorden van de dichter begrijpen? Want zij waren verlost van de duisternis van het heidendom en kannibalisme en die dag kwamen zij voor het eerst bijeen onder een christelijke grondwet, onder een christelijke koning en met Christus zelf

regerende in de harten van de meeste aanwezigen. Dat was inderdaad het koninkrijk van Christus op aarde neergedaald.”

De hymne van Watts

In een vorig artikel vertelde ik u iets over de wijze waarop de Engelse dichter Isaac Watts (1674-1748) Psalmen berijmde². David werd 'tot een christen bekeerd'. Zo berijmde Watts Psalm 72 tot een Christushymne. De Psalm zelf geeft daar alle aanleiding toe. Geschreven door Salomo, geeft ze een profielschets van de ideale aardse koning. Aan dat profiel kon alleen de Messias voldoen. Salomo en zijn opvolgers stelden teleur, maar Jezus redt werkelijk 'de arme die om hulp roept' en doet 'de ellendige die geen helper heeft' recht. Hij is de enige koning die attent kan zijn 'van zee tot

*o aarde,
om dit
nieuwe begin
stemt met het lied
der engelen in*

zee' en 'van de Rivier tot de einden der aarde' al zijn onderdanen bescherming kan bieden:

*Zijn rijk is volle zaligheid,
wie was gevangen wordt bevrijd,
wie moe was komt tot rust voorgoed,
wie arm was leeft in overvloed.*

Watts begint bij vers 5 van de Psalm en volgt deze tot en met de lofverheffing in vs. 19 op de voet. Alleen vs. 9, waar de bedoeïenen zich voor de koning bukken en zijn vijanden het stof oplikken, slaat hij over. Watts wilde 'nieuwtestamentisch' berijmen – en is het niet dé verrassing van het nieuwe verbond dat vorsten en volken zich *vrijwillig* aan de heerschappij van Koning Jezus onderwerpen? (cf. Gal. 4:31) In de plaats van dit vers voegt Watts een vers uit Psalm 8 in: „Uit de mond van kinderen en zuigelingen hebt Gij sterkte gegrondvest, uw tegenstanders ten spijt, om vijand en

wraakgierige te doen verstommen”. In de Liedboekvertaling (zie Mattheüs 21:16!):

*Het lied in alle talen zal
zijn liefde loven overal,
en uit de kindermond ontspringt
de lofzang die zijn naam omringt.*

Zendingslied

Maar ook met de andere verzen van Psalm 72 sprong Watts vrij om. Hij actualiseerde de Psalm en verving Tarsis, Scheba en Seba door contemporaine kustlanden: Europa, Perzië en India. En zo werd Watts' berijming van deze Psalm een *zendingslied*: al vroeg geliefd en met name in de 19e eeuw tot aan 'de einden der aarde' gezongen.

Watts verklaarde zijn vrije omgang met Psalm 72 zelf als volgt: „Waar het oorspronkelijk een vorm van profetie is over Christus en zijn verlossing, heb ik een historische wending aan de betekenis gegeven; want het is niet nodig dat wij altijd zingen in de duistere en omhulde stijl van de voorspelling, terwijl de dingen die voorspeld zijn nu in het volle licht zijn gebracht door een volledige vervulling”. Als Watts vs. 10 en 11 van deze Psalm nazingt, klinkt het als volgt:

*Behold! the islands with their kings,
and Europe her best tribute brings:
from north to south the princes meet
to pay their homage at his feet.*

*There Persia, glorious to behold,
there India shines in Eastern gold,
and barb'rous nations, at his word,
submit and bow, and own their Lord.*

Deze beide coupletten zult u noch in de Engelse noch in de Nederlandse gezangboeken aantreffen. En daarmee is meteen iets van de zwakte van Watts' wijze van psalmberijmen aangegeven. Watts' berijming is namelijk *gedateerd* – terwijl de oorspronkelijke tekst van Psalm 72 de eeuwen troost. Wie vandaag deze Psalm zou willen actualiseren, zou niet Perzië (Iran!) en India/Pakistan kiezen, maar eerder Korea, China en Latijns-Ame-

rika. In de Liedboekvertaling van J.W. Schulte Nordholt kom je geen van deze landen tegen. Hij vertaalde slechts vier van de acht coupletten van het oorspronkelijke gezang van Watts en omzeilde daarmee dit probleem. Enerzijds verstandig. Anderzijds jammer, want daarmee heeft het lied in onze vertaling zijn karakter van zondagslied voor een belangrijk deel verloren. Al blijft er genoeg moois over. Maranatha, Jezus komt!

Kerstverhaal

In 1862 zong de koning van Tonga³ samen met zijn volk alle acht coupletten van dit lied. Het was hen op het lijf geschreven: „Behold! the islands with their kings” (Zie! de eilanden met hun koningen). Toen ik bovenstaand verhaal over die volksvergadering voor het eerst las, dacht ik, scepticus die ik van nature ben: „Daar zal wel weer niet veel van terecht zijn gekomen.” Het lijkt op een kerstverhaal: de

de Tonganen hebben Christus nodig

wereld is sneeuwwit en 'het betere in de mens' komt boven – voor enkele uren, enkele dagen, een paar weken misschien... Ook in Tonga zou de christelijke vreugde wel weer snel zijn weggezakt, veronderstel ik. Wie schetst mijn verrassing, toen enkele weken nadat ik dit verhaal in ons plaatselijk kerkblad, Venster, had gepubliceerd, een broeder me attent maakte op een artikeltje in EO's Visie (zelf heb ik geen teevee) met de titel: Tonga, 'de vriendelijke eilanden' Het ging niet over het Tonga van 1862, maar van 1993, waaraan Jan van den Bosch een bezoek had gebracht. Uit het artikel bleek dat Jezus ook vandaag nog in de harten van vele Tonganen Héér is en dat Tonga na 130 jaar haar karakter van christelijk koninkrijk niet heeft verloren. Natuurlijk valt er af te dingen op de theocratische bestuursvorm van deze eilanden – zoals er ook valt af te dingen op de wijze waarop wij onze 'vrijheid' gebruiken.

De meeste bewoners van Tonga zullen niet met ons willen ruilen. Van de honderdduizend inwoners, over 36 eilanden verspreid, is 99% christen. Het zijn vriendelijke mensen en hun archipel wordt dan ook wel *de vriendelijke eilanden* genoemd. Op de scholen ontvangen de kinderen christelijk

onderwijs en 's zondags gaat 90% van de bevolking naar de kerk. In de grondwet is de zondag beschermd als rustdag. Alle wetten van het rijk zijn op de Bijbel gebaseerd. Abortus en euthanasie zijn verboden en seksuele omgang buiten het huwelijk is taboe. De televisie zendt twee uur per dag uit (wat een weldaad!): alle programma's dragen een christelijk karakter en worden vooraf door de omroepvoorzitter, de koningin van Tonga, gekeurd. In het interview dat Jan van den Bosch haar afnam, zei de koningin: „De Tonganen hebben Christus nodig. Dan is al het andere in het leven minder belangrijk.” De overwegend jeugdige bevolking van de eilanden is vriendelijk en tevreden. Op nationale feestdagen dragen de scholieren spandoeken rond met teksten als: *Jesus is the Life*. Toch zijn ook in Tonga niet alle jongeren gelovig en daarom wordt er aan evangelisatie gedaan.

Ik weet het: dit is nog niet wat Isaac Watts noemde 'de volledige vervulling' van Psalm 72. Desniettemin, sceptische Hollander, stem – om dit eerste begin! – met het lied der engelen in: „Ere voor God in de hoge en vrede op aarde bij mensen des welbehagens”! Want dit is een écht Kerstverhaal⁴. Of ik het nou goed vind of niet.

Noten:

1. Compendium bij het Liedboek, bij gez. 281 (zonder bronvermelding).
2. Opbouw 1994, blz. 52: 'O God, die droeg ons voorgeslacht (gez. 397)'.
3. Niet te verwarren met de Tonga-stammen in Zuid-Afrika.
4. Kerst is afgeleid van Christus, de Koning van Psalm 72. Hij komt!

Terloops

Herdenken met pijn

De vorige keer schreef ik iets over het 100-jarig bestaan van de gereformeerde kerk van Zaltbommel. Ik heb er geen 'synodaal' bij gezet, omdat ik denk, dat we als kerkgemeenschappen elkaar maar bij de officiële naam moeten noemen. Voor buitenstaanders is het anders helemaal niet meer te snappen. De kort na de Vrijmaking in gebruik genomen uitdrukking 'onderhoudende artikel 31 K.O.' is ook geen succes geweest en heeft ons tot op de dag van vandaag de naam 'een-en-dertigers' bezorgd.

In het herdenkingsboekje '100 jaar gereformeerd' worden ook de gebeurtenissen rond de Vrijmaking besproken. In april 1944 bracht een ouderling tijdens een kerkeraadsvergadering zijn bezwaren tegen de leeruitspraken naar voren. De broeders wisten met de zaak niet goed raad. Ze probeerden zichzelf en anderen wijs te maken, dat, ook na de binding aan de leeruitspraken, iedereen kon zeggen wat hij wilde. Over de schorsing van prof. Schilder discussieerde men lang en breed. In het herdenkingsboekje staat: „Omdat na een lange discussie geen overeenstemming wordt verkregen besluit de kerkeraad het schrijven (van de classis Apeldoorn hierover – v.W.) voor kennisgeving aan te nemen. Dat lot ondergaan ook de stukken die over dit onderwerp in latere vergaderingen aan de orde komen.” En zo schoof men de zaak aan de kant.

Volgend jaar maart zal in Zaltbommel wel een herdenking plaatsvinden in verband met '50 jaar Vrijmaking'. Ik zal er wel niet bij zijn, maar er wel aan denken. Met pijn! In 1946 wist een kerkeraad met de kwestie geen raad; in 1970 wist een andere kerkeraad dat evenmin. Toen we met een aantal leden de vrijgemaakte kerkeraad van Zaltbommel verzochten de band met de weggezonden kerken te blijven onderhouden en de weggezonden of geschorste ambtsdragers te blijven erkennen, kwam het volgende merkwaardige antwoord:

„De raad deelt U mee dat hij aan dit verzoek niet kan voldoen. Ter verduidelijking hiervan wijzen we U erop dat een dergelijke erkenning niet afhangt van een particulier persoon of zelfs maar van een enkele kerk... Daarom is het heel iets anders op de plaats waar dat behoort voor iemands erkenning te pleiten dan een dergelijke erkenning uit te spreken, op eigen gezag.”

Verwezen werd nog naar de kerkorde; het kerkverband beslist en zo omzeilde men een duidelijke uitspraak. Precies als in 1945. Jammer. Zo ontstaan breuken. Maar het woord van God bleef ook daar verkonigd. Gelukkig. En ook daar blijft God mensen aan zich binden.

God is gelukkig niet gebonden aan door zondige mensen gebroken instituten. En die mensen moeten maar bescheiden blijven, ook bij herdenkingen.

P.C. van Wijk, Zaltbommel

Kerk en jeugd in

Haarlemmermeer-Oostzijde

Op een kerkeraadsvergadering besprak de kerkeraad de rapportage van de laatstgehouden landelijke ouderlingenconferentie 'Hoe houden we de jeugd bij de kerk?' Naar aanleiding van deze bespreking namen men het voorlopige besluit om een jeugdcoördinator/begeleider te benoemen. Op een gemeentevergadering bleken de leden van de gemeente met dit voorstel in te stemmen.

Zo'n voorstel kan alleen handen en voeten krijgen als in de gemeente vertrouwde en geschikte mensen te vinden zijn, die zich op dit onbekende terrein willen gaan begeven. Als meest geschikte leeftijd om te beginnen met dit werk dacht men aan de leeftijd van 30 tot 35 jaar. Broeder Marten Grosscurt (30 jaar, kweker van beroep) wil zich eraan geven en hij krijgt voor de rest van zijn ambtstermijn vrijstelling van het diakenschap. Ook ouderling Johan Koningen participeert in dit werk.

Omdat voor dit werk een vertrouwensrelatie essentieel is geschiedde de benoeming voor – in principe – onbepaalde tijd. Geprobeerd zal worden om voor iedereen uit de 'doelgroep' een gesprek te krijgen.

Op de vraag of dit initiatief voortkomt uit een gebleken tekort of dat men aansluit bij een voorbeeld elders wordt geantwoord dat de Christelijke Gereformeerde Kerk van Aalsmeer, een van de buurkerken waarmee in veel opzichten wordt samengewerkt, de figuur van jeugdouderling al jaren kent.

Samengevat is de doelstelling van het werk in Haarlemmermeer-Oostzijde: het verstevigen van de onderlinge band, het bezoeken van catechisatie en jeugdvereniging, het organiseren van thema-avonden, de randkerkelijken onder de jeugd opzoeken, op hun vragen ingaan en hen geloofs-onderricht geven. En daarnaast door dit alles heen: meewerken aan de bewustwording dat er met betrekking tot kerk en geloof gekozen zal moeten worden, met de daaraan verbonden consequenties.

Op 10 september werd gestart met een gezamenlijke broodmaaltijd na de kerkdienst. Het thema was: Wat heb je aan de kerk?

J.M. Koster, Monnickendam

Regionale Ontmoetingsdag Noord Nederland

Ondanks alle 'teleurstellende' en 'negatieve' berichten, van de laatste weken, in de pers, kwamen er op zaterdag 18 november j.l. ± 60 Chr. Geref. en Ned. Geref. broeders en zusters, van jong tot oud, naar Groningen voor de 'jaarlijkse' ontmoetingsdag. Ze kwamen om samen te bidden, samen te zingen en samen te luisteren naar de lezing door Mevr. F. Laning-Boersema over het onderwerp: Medisch-Ethische vragen t.a.v. erfelijkheid en voortplanting. Ze kwamen om samen hierover, vanuit de Schrift, na te denken en van gedachten te wisselen. Ze kwamen om elkaar te ontmoeten bij de koffie en de gezamenlijke maaltijd aan het einde van de

dag. Ze kwamen om vervolgens weer 'uit elkaar te gaan', om zondags allemaal weer naar hun 'eigen' kerk te gaan. Maar toch lieten ze zo met elkaar zien en gaven ze uitdrukking aan de bedoeling van Jezus' woorden: „En Ik bid niet alleen voor dezen, maar ook voor hen, die door hun woord (hun Regionale Ontmoetingsdag) in Mij geloven, opdat zij allen één zijn, gelijk Gij, Vader, in Mij en Ik in U, dat ook zij in Ons zijn; opdat de wereld gelove, dat Gij Mij gezonden hebt.”

Ze kwamen, om zo tot uitdrukking te brengen: beslissend voor de eenheid is niet één kerkelijk dak, één kerkverband, maar onze gezamenlijke band aan Christus. Vanuit die Band willen we samen nadenken over: medische macht en onmacht bij het begin en einde van een mensenleven. Vanuit die Band willen we en moeten we samen alert blijven en 'de wereld' een halt toeroepen als zij over Gods grenzen heen gaat, omdat uiteindelijk de kern van de eenheid waar Christus om bidt, is gericht op het behoud van de wereld, omdat Hij ons in dit gebed inschakeld om de wereld te behouden: alzo lief heeft Hij de wereld gehad...

Omdat de ruimte voor deze rubriek beperkt is, is het onmogelijk om inhoudelijk weer te geven wat Mevr. Laning 'haar publiek' allemaal meegaf ter bespreking en ter discussie, maar het was zeker de moeite waard om er thuis of op bijbelstudiekringen nog over door te praten. Daarom slechts mijn 'beleving' van deze dag. In de hoop, dat velen het ook zo beleefd hebben en dat deze vorm van eenheid ook andere regio's inspireert tot...

E. Kole-Mollema, Heerenveen

Ontvangen boeken

Ina van Meeuwen-den Hoed, Kim en Koos en de markt;

een verhaal om voor te lezen aan kleuters.
49 blz., f 8,75 ISBN 9033614502
Uitg. De Banier, Utrecht

Janwillem Blijdorp, Jakin.

Jeugdboek
183 blz., f 17,50 ISBN 9033614545
Uitg. De Banier, Utrecht

Geesje Vogelaar-van Mourik, Rick en Dick en de zwerver.

Jeugdboek
98 blz., f 11,75 ISBN 9033614588
Uitg. De Banier, Utrecht

Geesje Vogelaar-van Mourik, Alles anders.

Jeugdboek
75 blz., f 9,75 ISBN 9033614510
Uitg. De Banier, Utrecht

Neem me niet kwalijk?

't Is tijd. De catechisanten komen de zaal binnen. Cor en Carel, Brenda, Bernadet, Joop en Jaap, Anne en Greet.

Ze gaan zitten. Johannes is de laatste binnenkomer en komt meteen op me af: 'dominee, ik heb em niet geleerd'.

Onschuldig kijkt hij me aan. 'Ik had zoveel huiswerk, echtwaar; en een repetitie godsdienst. Nee, ik kan wel nagaan dat zoveel arbeid en zoveel godsdienst het leren kennen van een enkel antwoord op een enkele vraag...

We beginnen. 'Carel, wat geloof jij nou van God de Heilige Geest?' vraag ik op de man af. Dat doet de catechismus immers ook. Carel zegt het antwoord op. Naar de Heideberger. Ook Cor kent het antwoord. En zo de hele rij. Ook Johannes stel ik dezelfde vraag, recht op de man af. Hij kijkt me aan, is een poos stil. En zegt: 'Ik heb em toch niet geleerd. Dat zei ik toch al voor het begin van de catechisatie!'

'Johannes, ik weet dat je de les niet hebt voorbereid. Maar ik vraag alleen wat jij gelooft'. Je ziet Johannes denken: heb ik gezegd dat ik em niet ken en vraagt ie er toch naar. Misschien bedoelt meneer wat anders. Ze zeggen namelijk ook wel meneer tegen dominee. Dominee betekent immers ook heer.

'Oh, ik moet in eigen woorden opzeggen? Kunt u de vraag nog even herhalen?'

'Nee, Johannes', antwoord ik, 'ik vraag je gewoon wat jij gelooft van God de Heilige Geest. Wie de Heilige Geest voor jou is?' Nu snapt Johannes de vraag. En hij begrijpt dat hij wel moet antwoorden. In zijn eigen woorden. Met zijn hart. Gek eigenlijk, wanneer iemand jou vraagt: 'wat geloóf jij, (= wat leeft er in je hart en wat ligt er voor in je mond) ... dat jij dan antwoordt met:

- Thuis kende ik hem.
- Ik heb een andere geleerd.
- Ik had teveel huiswerk.
- Ik was er de vorige keer niet.
- Ik was de vorige keer ziek.
- Ik wist niet wat we moesten leren.

Nou ja, je kunt hier dan om glimlachen: zo gaat dat soms op catechisatie. Maar wat gaan de grote mensen in de kerk antwoorden? Geheid dat ze die vraag eens een keer krijgen. Spoedig. Onverwacht. Van de Heer. Recht op de man af: 'wat geloofd u?'

Stel je dan eens voor dat ze dan zeggen:

- Ik heb net een hele drukke baan.
- Vroeger kende ik hem wel.
- 't Is al zolang geleden.
- Ik heb net een nieuw huis.
- Ik heb net een stel koeien gekocht en die moet ik keuren.
- Ik sta op het punt een nieuwe auto te kopen.
- Mag ik het een volgende keer opzeggen?

Dit artikel van de hand van Ds. T.K. van Eerden te Zuidhorn troffen wij aan in de rubriek: ZIJLICHT in de 'Gereformeerde Kerkbode' voor de vrijgemaakt-gereformeerde kerken in de noordelijke provincies. Wij hebben er niets aan toe te voegen. Het stuk spreekt voor zichzelf!

Enschede, O. Mooiweer

Enkele punten uit het kort verslag vergadering regio Harderwijk d.d. 15 november 1995

De kerk van Voorthuizen wordt gefeliciteerd met de intrede van ds. W.J. v.d. Linde en de kerk van Nunspeet wordt gelukgewenst met het aan nemen van het beroep door ds. J.C. Schaeffer.

Met droefheid wordt kennisgenomen van het overlijden van ds. E.R. Postma te Eindhoven jl. zaterdag 11 november.

Met enige zorg wordt kennis genomen van de moeizame bespreking terzake de toenadering tussen N.G.K. en C.G.K. op de Generale Synode van de C.G.K. te Zierikzee.

Het voorstel van Hattem n.a.v. het besluit van de Landelijke Vergadering m.b.t. een ondertekeningsformulier wordt besproken. Na een korte discussie wordt besloten het tot nog toe gebruikte formulier uit de DKO te vervangen door het op de LV vastgestelde.

De visitatieverslagen van Voorthuizen en Wapenveld worden besproken. Met dankbaarheid wordt van de inhoud kennis genomen. De zegen van de Here en zijn wijsheid wordt de kerken toegebeden in de voortgang van hun werk. Voor de volgende Regiovergadering zal de kerk van Wezep een verslag toezenden aan de zusterkerken. Met dankzegging wordt aan ds. F. van Deursen (Wezep), i.v.m. zijn emeritaat, met ingang van 1-3-'96 eervol ontslag verleend uit zijn functie van lid namens de Regio in de Raad van toezicht en Advies voor de T.S.B. In de dan te ontstane vacature wordt met algemene stemmen ds. D.W. Fijan (Wapenveld) benoemd.

Onder andere(n)

Jubileumbijeenkomst 'De Christenvrouw'

Deze bijeenkomst wordt gehouden op:
Datum: dinsdag 30 januari 1996
Adres: Ichtuskerk, Grote Haag 154, Amersfoort. Tel.: 033-619256.
Onderwerp: 'Weet wat je waard bent'
Spreker: ds. F. van Deursen te Wezep
Aanvang: 10.15 uur – ca. 15.45 uur
's Middags een gevarieerd programma

met o.a.: een dia-klankbeeld, vertoond door dhr. K. Snijders te Ter Aar met als titel 'Dat al wat leeft Hem eeuwig eer'

Iedereen is van harte welkom. De toegang is vrij (collecte). De koffie staat klaar!

Inlichtingen: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen. Tel.: 0529-456729

De Bijbel in het licht van Egyptische archeologie Reis naar Egypte en de Sinaï

Het tijdschrift *Bijbel, Geschiedenis en Archeologie* organiseert van 22 maart tot 5 april 1996 een reis naar Egypte en de Sinaï, met als thema: *Egypte en de Uittocht van Israël*. Deze unieke 15-daagse reis naar Egypte kost inclusief de reis naar de Sinaï slechts f 2120,-.

De piramiden en tempels van Gizeh uit de tijd van het Oude Rijk worden bezichtigd. In Luxor (Zuid-Egypte) worden vele overblijfselen van de rijke Egyptische beschaving bezocht, onder andere de grafkamer met de graf-tombe van Thoetmoses III, de farao die de Israëlieten langdurig onderdrukte, en die van Amenhotep II, de farao tijdens wie de Uittocht plaatsvond.

Daarna worden opgravingsplaatsen in het oosten van de Egyptische delta, zoals Boebastis (de zetel van farao Sisak), Tanis en Tell el Dab'a, waar Raämses lag.

Ook het westen van de wadi Toemilat – het land Gosen – staat op het programma evenals de opgravingen van de stad Pithom.

Vervolgens het Sinaï-gebergte. De mogelijkheid bestaat om de Mozes-berg te beklimmen.

Wie belangstelling heeft voor deelname aan deze interessante reis, die de achtergrond van een deel van het Oude Testament belicht, kan nadere informatie vragen: tel. 0342-414479. Men ontvangt dan het complete programma van de reis.

Een themanummer over het genoemde onderwerp kan besteld worden door f 3,- over te maken op girorek. 1.374.415 van *Bijbel, Geschiedenis en Archeologie* te Amersfoort.

In december verscheen een nummer waarin duidelijk gemaakt wordt dat nieuw onderzoek heeft aangetoond dat de vaak gehoorde beweringen dat Ai en Jericho al verwoest waren tijdens de Intocht van de Israëlieten onhoudbaar zijn gebleken. Ook het decembern timer is te bestellen door f 3,- over te maken.

Zout der aarde

Korte cursus praktische evangelisatie

- Onze motivatie tot evangelisatie
- Missiologische grondvragen
- De werfkracht van de christelijke gemeente
- Missionair-diakonale werkvormen in de praktijk

Deze elementen komen aan de orde in de avondcursus praktische evangelisatie. De cursus is bedoeld voor ambtsdragers en gemeenteleden, die in hun dagelijks leven getuigen willen zijn. Vanuit een bijbels-theologische fundering wordt toegewerkt naar de praktijk.

De cursus wordt gehouden op dinsdagavond 9, 16, 23, 30 januari en 6 februari 1996 in het gebouw van De Wittenberg te Zeist. Aanvang: 19.30 uur. Kosten: f 90,- per persoon, f 165,- per echtpaar. De avonden worden verzorgd door stafleden van De Wittenberg en enkele gastsprekers.

Voor meer informatie en opgave: Krakelingweg 10, 3707 HV Zeist. Telefoon: 030-6924166.

Met het Woord aan het werk

- De waarde van kringen voor de opbouw van de gemeente
 - De Bijbel bestuderen aan de hand van de inductieve methode
 - Verschillende bijbelstudievormen
 - Kommuniseren in een groep
 - Leiding geven aan een kring
- Deze elementen komen aan de orde in de avondcursus 'Met het Woord aan het werk', die is bedoeld voor gemeenteleden en (aanstaande) kringleiders.

Vanuit een bijbels-theologische fundering wordt toegewerkt naar de praktijk. Deze cursus gaat uit van De Wittenberg – Christelijke Hogeschool en Toerustingencentrum – te Zeist en wordt gehouden op 8, 15, 22 en 29 januari en 5 februari 1996 in de Chr. Geref. Kerk van Papendrecht. Aanvang: 19.30 uur. Kosten: f 90,- per persoon, f 165,- per echtpaar. De avonden worden verzorgd door stafleden van De Wittenberg.

Voor meer informatie en opgave: De Wittenberg, Krakelingweg 10, 3707 HV Zeist. Telefoon: 030-6924166.

VBOK

De Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind wil een opvangtehuis beginnen voor vrouwen, die door hun zwangerschap in een noodsituatie verkeren en dringend onderdak en begeleiding nodig hebben. Om dat financieel mogelijk te maken voert de

VBOK een ledenwervingsactie om 25.000 nieuwe leden te werven. Informatie kan verkregen worden via tel.: 033-4638212.

Bemiddeling

als conflictoplossing!

Op 24 januari organiseert het advoca-

tenkantoor Hendriks & Damminga in 'Musis Sacrum' in Arnhem een forum over bemiddeling als conflictoplossing. Prof.dr. J. Douma, mr. K. Kok en mr. A. Verwaaijen zullen een inleiding houden onder leiding van ds. W. Smouter, journalist en predikant te Breukelen.

Op 28 december 1995 feliciteren wij,

Jan en Greet, Harma + Piet en Heleen, Nel en Martin, Jaap en Anja, Hennie en Edward, Ineke en Hans, Joke en Wilko en Jeanette en de kleinkinderen Maarten, Sabine, Paula, Edwin, Yvonne, Rob, Tamara, Erik, Rianne, Johan, Judith, Koen, Daniël en Christiaan

onze ouders en grootouders

P. NIEWOLD

en

U.A. NIEWOLD-SIKKES

met hun vijfenveertigste trouwdag. We zijn blij en de HERE hiervoor dankbaar. In familiekring hopen wij dit binnenkort te mogen vieren.

Prins Willem Alexanderpark 169,
3905 CB Veenendaal

Canadees echtpaar te Brampton Ontario (vlakbij Toronto) zoekt **ECHTPAAR IN NEDERLAND** (liefst midden van het land) om **van huis en auto te ruilen**. Periode 17-8-'96 t/m 14-9-'96.

Mr. and Mrs. H. Deruiter
23 Stillwater Cr.
Brampton, Ontario
L6X 3K6
Telefoon: 00-1-905-451-0769

Inlichtingen: tel. 038-3318110

EH Journalistiek

Eerst ESJ dan Red.

Wil je later werken bij de schrijvende pers? 'Doe' dan eerst de Evangelische School voor Journalistiek en voorlichting. Da's een moderne, erkende HBO-opleiding, die je alle kneepjes van de journalistiek bijbrengt. Maar je ook 'n stuk christelijke

vorming geeft. Kortom: een opleiding waar je als toekomstig redacteur veel aan hebt. Vraag snel de studiegids aan!

**evangelische
hogeschool**

Drentsestraat 1, Amersfoort, 033-621731

Principiële kwaliteit

Ja! Stuur mij de studiegids.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Bon opsturen naar:
EH, Postbus 957, 3800 AZ Amersfoort

wat wij graag willen doen:

**Financiële
adoptie
van
kinderen**

**In een tehuis
voor f 65,--
per maand**

**In een
dagcentrum
voor f 30,--
per maand**

**Bel ons nu!
0529-
455907**

stichting

redt een kind

Papaverstraat 19, 7731 VS Ommen, Tel. 0529-455907
Postbank: 1599333 tnv Stichting Redt een Kind te Ommen
Bank: ABN/Amro te Doorn rek. nr. 37.73.32.860

